

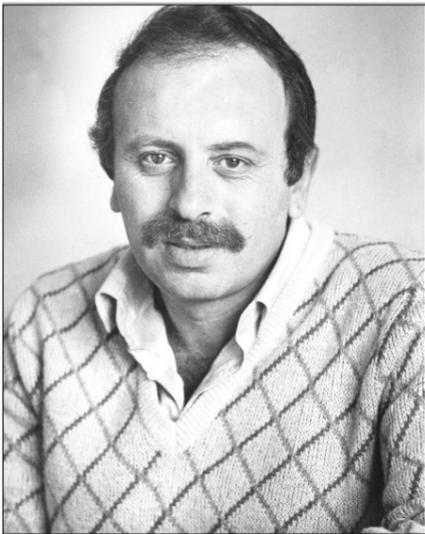
ՆԱՄՄՇԵՆՆԱԿԱԿԱՆ

«ՆԱՄՇԵՆ» ՆԱՅՐԵՆԱԿՅԱԿԱՆ-ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ՆԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԱՄՍԱԹԵՐԹ

Անվճար

ՍԵՐԳԵՅ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

ԿՈՐԱԾ ՆԱՅԵՐԻ ՆԵՏՔԵՐՈՎ ՃԱՆԱԳԱՐՆՈՐԴՈՒԹՅՈՒՆ ՄԻՋԻՆ ԱՍԻԱ. 1984թ.

1989 թ.

Կրոնափոխ համաձայնագրի հետքերով 1984 թ. Միջին Ասիա և Ղազախստան կատարած իմ առաջին ճանապարհորդության մասին պատմող այս հոդվածը գրել եմ երեք տասնամյակ առաջ: Վերադառնալուց հետո արագ-արագ արձանագրեցի տեսած-լսածս, մի կողմ դրեցի, որ հետո վրան աշխատեմ, և շարունակեցի գրել «Հայոց մայրաքաղաքները» գիրքս, որի տպագրությունը «Մովսեսյան գրող» հրատարակչությունը պլանավորել էր 1985 թ.: Այն թվականներին մարդիկ տարիներով սպասում էին, թե պետական հրատարակչություն հանձնած իրենց գիրքը երբ լույս կտեսնի, իսկ ինձ բախտ էր վիճակվել 1983 թ. «Պիոներ» ամսագրում

ՀԵՂԻՆԱԿԻ ԿՈՂՄԻՑ

տպագրված հայոց 12 մայրաքաղաքների մվիրված իմ հոդվածաշարի հիման վրա 20 հազար տպաքանակով գիրք պլանավորել: Բայց միայն գրքի վրա չէի տքնում, հոդվածներ էլ էի գրում, զբաղվում էի Կրասնոդարի երկրամասի և Աբխազիայի քրիստոնյա համաձայնագրի վերաբերող տարբեր հարցերով՝ հայերեն ընթերցանության գրքեր և դպրոցներում պակասող դասագրքեր ճարելու-դարկելուց մինչև այնտեղից եկած ուսանողներին տարաբնույթ օգնություն ցուցաբերելով:

Միաժամանակ Հայաստանի կույրերի միավորման Երևանի մշակույթի տանը մասնակցում էի Հայաստանում քննվող համաձայնագրի ամենաբարձր հավաքների, որոնց ընթացքում մարդիկ հաճախ գրուցում էին բարբառով, հայերենակիցների մասին նորություններ էին փոխանակում, դիտում էին ինչպես է պարախույմը քեմենչեի մվագի տակ փորձեր անում: Հնարավորության սահմաններում աջակցում էի Երևանի Պոլիտեխնիկական ինստիտուտի կազմակերպած ազգագրական համաժողովների փառատոնին Աղդեակյան ԻՄ-ի «Ջեմիկ» և «Թրթուկ», Աբխազիայից «Հրմշեմիկ» պարի համաժողովի մասնակցությամբ:

Միջին Ասիայից վերադարձից ամիսներ անց մեկնեցի նաև Կրասնոդարի երկրամաս՝ Դրոպտանից և Ղազախստանից վերաբնակված կրոնափոխ համաձայնագրի հետ ծանոթանալու, շր-

ջագայեցի Աղդեակյի և Աբխազիայի համաձայնագրի գյուղերում, դեկտեմբերին էլ Ղազախստանից եկած համաձայնագրից հյուրընկալեցի և նրանց հետ այցելեցի Հայաստանի մի քանի վայրեր: 1987 թ. կրկին մեկնեցի Միջին Ասիա և Ղազախստան: 1989 թ. «Չայն համաձայնական» ժողովածուի 3-րդ հատորում հրատարակեցի կրոնափոխ համաձայնագրից գրառածս բանահյուսական նյութերի մի մասը: Իսկ մինչ այդ արցախյան հզոր շարժումը շատերիս համար դարձավ կյանքի առաջնային իրադարձություն: Հետո բռնագաղթածներ, ահավոր երկրաշարժ, 1992 թ. վրաց-աբխազական բախումների պատճառով Հայաստան եկած շուրջ 300 արխազահայ փախստականներ, որոնց նույնպես օգնություն էր պետք հասցնել: Յուրա ու մութ տարիներ... Կարելի է թվարկումը շարունակել: Մի խոսքով, հոդվածս մնաց սևագիր վիճակում:

Բայց ոչ միայն այդ հոդվածն էր անտիպ, այլև կրոնափոխ համաձայնագրի յուրօրինակ խոսվածքին մվիրված ուսումնասիրություն: Միայն 25 տարի հետո՝ 2009 թ. կարողացա «Կրոնափոխ համաձայնագրի բարբառը, բանահյուսությունը և երգարվեստը (նյութեր և ուսումնասիրություններ)» վերնագրով իմ գրքում հրատարակել Միջին Ասիայում և Ղազախստանում հավաքածս բարբառափոխական և բանահյուսական ողջ նյութը: Պատճառը նույնն էր, վրան աշխատանք կար անելու: Գիրքս տպ-

վեց, բայց Միջին Ասիա կատարած առաջին ճանապարհորդության գրառումներն այդպես էլ խառնիխուռն մնացին իմ արխիվում: Երբեմն, ինչ-որ թղթեր փնտրելիս, դրանք դուրս էին գալիս, բայց հասկանալով, որ վրան աշխատելու շատ գործ կա, կրկին տեղն էի դնում: Միշտ ժամանակ չկար: Վերջերս էլ, երբ հերթական անգամ այդ թղթերը ձեռքս ընկան, կրկին ուզում էի հետ դնել, այն հույսով, որ մի օր, հետագայում կրացնեմ, կխմբագրեմ, հանկարծ պարզորոշ հասկացա, որ վաղուց արդեն երիտասարդ չեմ և չեմ կարող անվերջ հետաձգել:

Վերցրեցի, կարդացի: Ճիշտ է, կալին անչափ կարևոր փաստեր, վկայություններ, որոնք տարիներ անց հոդվածին վավերագրի արժեք էին տալիս, բայց տպավորությունների, զգացողությունների, զգացմունքների, հույզերի այն տարափը, որ ուղեկցում էր ինձ ճանապարհորդության ողջ ընթացքում, Հէր արտացոլվել ուղեգրության մեջ: Բայց ի՞նչ արած, ինչպես ասում են՝ կար այն, ինչ որ կար: Կյանքում լինում են պահեր, երբ զգացմունքները ներս ես գցում, շատ բան ասելու փոխարեն կարկամում, մնում ես: Ես էլ, 32 տարեկան մի երիտասարդ, գրի էի առել տեսած-լսածս, բայց հոգուս փոթորիկը պահել էի ներսումս, իմ սրտում, որպես անճանական ապրում:

Որոշեցի ի վերջո հրատարակել գրածս, միայն ավելացնել մի շարք ծանոթագրություններ, քանզի այդ երեք տասնամյակի ընթացքում շատ բան էր փոխվել՝ երկրների անուններից մինչև մարզերի, քաղաքների ու գյուղերի անունները:

Թուրքիային սահմանակից Աջաթիայի գյուղերից 1944 թ. Դրոպտան և Ղազախստան աքսորված կրոնափոխ համաձայնագրի փնտրում էի մի քանի տարի: Գիտեի, որ սիրված են Միջին Ասիայում, բայց որտե՞ղ, ո՞ր շրջաններում, ո՞ր գյուղերում, անհայտ էր: Աբխազիայի և Կրասնոդարի երկրամասի իմ ծանոթ համաձայնագրի խնդրել էի՝ որևէ տեղեկություն իմանալու դեպքում ինձ հայտնեն: Եվ, ահա, 1984թ. ապրիլին, Սուխումի իմ մի ծանոթը՝ լուսանկարիչ Վովա Յայյանը, եկավ մեր տուն և ասաց, որ պատահաբար կրոնափոխ համաձայնագրի է հանդիպել Կրասնոդարի երկրամասի Բելորեչենսկի շրջանում, մի քառասուն տուն կլինեն, նոր են եկել Միջին Ասիայից: Նրանցից իմացել է, որ աքսորված համաձայնագրի մի մասը բնակվում է Դրոպտանի Օշի մարզում՝ Կզըլ-Կիյա քաղաքում:

Վովան տարեկան մեկ-երկու անգամ

իր գործերով լինում էր Երևանում: Պատահում էր, որ երեկոյան ուշ ժամերին գալիս էր մեր տուն: Ասում էր, որ հյուրանոցներում ազատ տեղ չի եղել և, ուրեմն, պիտի մնա մեր տանը: Թեև ես երեխաներիս հետ ապրում էի ծնողներիս մոտ՝ երեք սենյականոց բնակարանում, և նեղվածք էր, բայց մարդուն գիշերը դրսում չէինք կարող թողնել, և հյուրընկալում էինք: Վովան միակը չէր. Աբխազիայից ու Կրասնոդարի երկրամասից այլ համաձայնագրի էլ էին գալիս, մի քանի օր մնում: Բնական է, որևէ մեկը նրանց ծանոթացրած էր լինում: Վովային էլ մեր տուն էր բերել Աղբերում բնակվող գրող, երկարամյա մանկավարժ, համաձայնագրի հոգսերով ապրող մտավորական Անդրանիկ Ջեթունյանը: Նա նույնպես երբեմն հյուրընկալվում էր մեր տանը: Վովան ինձից տասներկու տարի մեծ էր, ծնվել էր 1940 թ., 1972 թ. ավարտել էր Կիրովականի մանկավարժական ինս-

տիտուտի հեռակա բաժինը, մի ժամանակ ֆիզիկա էր դասավանդել Գուրիփշի շրջանի գյուղական դպրոցներում, մի տիպա պատմության պատճառով հեռացրել էին աշխատանքից, և նա Սուխումի կենտրոնական զբոսայգում այցելուներին լուսանկարելով էր իր ապրուստը հոգում: Ամուսնավորված էր և մոր հետ ապրում էր Սուխումի մոտակա գյուղերից մեկում:

Նրա հայտնած տեղեկությունն ինձ այնքան ոգևորեց, որ որոշեցի մի երկու օրից մեկնել Կզըլ-Կիյա: Ճշտեցի, թե ինչպես կարելի է այնտեղ հասնել: Վովան էլ ուզեց հետս գալ, բայց գումար չունեց: Իմ վիճակն էլ մի բան չէր, աշխատում էի մանկապատանեկան «Պիոներ» ամսագրի խմբագրությունում: Իմ միջոցներով ևս մեկ հոգու հեռավոր ճանապարհորդության ծախսերը հոգալը դժվար էր, բայց Վովային չկարողացա մերժել: Եվ 1984 թ. ապրիլի 24-ի երեկոյան միասին

մեկնեցինք Ուզբեկստանի մայրաքաղաք Տաշքենդ: Բայց ցավոք, արդեն Տաշքենդ-Կզըլ-Կիյայի ինքնաթիռից ուշացել էինք. օրական մեկ չվերթ էր կատարվում: Միակ ելքը Ֆերգանա մեկնելն էր, այնտեղից էլ՝ Կզըլ-Կիյա: Մեծ դժվարությամբ Ֆերգանայի ինքնաթիռի տոմս ենք ձեռք բերում: Ինքնաթիռում ծանոթանում ենք Ֆերգանայում բնակվող մի հայ երիտասարդի հետ, դիլիջանցի է, ծագումով՝ կիրովաբադցի, աշխատում է սպորտկոմիտեում: Նա շատ է ուզում մեզ գոնե մեկ օր պահել Ֆերգանայում, որը 195 հազար բնակչություն ունեցող քաղաք է: Խոստանում է տանել «Արծիվ» անունով հանրահայտ գիշերային բարը, այնտեղ էլ ծանոթացնել տեղի հայերի հետ: Բայց մենք շտապում ենք: Առջևում ամեն ինչ անորոշ ու անհայտ է:

(Շարունակությունը՝ 4-րդ էջում)

НОВЫЙ ГОД ПО-СОЧИНСКИ В СЕЛЕ ЧИНАРИ

Дома в Сочи им не сиделось. Несмотря на то, что Новый год принято считать семейным праздником, эти трое мужчин с легкостью согласились провести его вдали от дома-в далекой деревне Чинари Тавушского района Армении. Подал идею Валерий Вараздатович Мурадян еще в октябре месяца. В его гостинице «Весна» летом гостили десять ребят из Армении, победители городских и республиканских Олимпиад, среди них Азиза Макарян. Она рассказала Мурадян про родную деревню и поразила однажды ответом на простой вопрос о том, кем она хочет стать. Четко ответила «снайпером».

Ее ответ становится понятен, после некоторых пояснений. Чинари приграничное село, так же, как села Мовсес Тавушского района, Аїгепар, Неркин Кармирахпюр, другие. Слышат выстрелы со стороны азербайджанского участка границы их жители, как не дико это звучит, уже привыкли. То, что праздники в селе Чинари скромны и редки Мурадян догадался сам. Поэтому Новый 2016 год он придумал сделать для ребят из сельской средней школы незабываемым. На предложение Валерия Вараздатовича тут же откликнулся Маргос Кесян не потому, что положение заместителя председателя Союза армян Сочи по международным связям к этому обязывало, а потому что душа просила.

«Я сразу подумал,- говорит Маргос Андроникович,- «что там дети не видят и не знают многого, что доступно и естественно для наших детей». И он оказался прав. Для некоторых из первоклашек даже мандарины-часть новогоднего подарка из Сочи, оказались диковинкой. Но еще важнее были внимание к ним – детям дальнего приграничного района Армении. Для того, чтобы жители села, «гнезда орлов» (так с гордостью называют Чинари) по-настоящему прониклись атмосферой праздника, Валерий Мурадян привез с собой костюм Деда Мороза. И с большим мешком подарков, с жезлом в руке и пушистой белой бородой вышел в актовую зал поздравлять учителей, сельчан и детей. Снегурочкой была ученица старших классов местной школы. Конечно, были и песни и танцы, и много-много добрых сердечных слов.

Маргос Андроникович не устаёт удивляться, как жителям села удается сохранять нормальный порядок жизни. Дети ходят в школу буквально пробираясь под бетонной стеной трехметровой высоты. Иначе можно попасть под пулю. У многих жителей села имеются ранения полученные именно таким образом. Хотя республика помогает как может, меценаты из нескольких стран, где живут армяне, есть диаспоры, тоже проявляют внимание. Но все равно, по всему видно, как ценится любое проявление

Гости из Сочи в селе Чинари

ние простого человеческого участия, как дорого оно чинарцам.

В плохо отапливаемом актовом зале школы стало жарко, достиг предела восторг детей, когда они услышали поздравления Деда Мороза, прибывшего издалека. После приветствия Деда Мороза стали раздавать подарки. Ученики младших классов получили современные модели айфонов. «Скакали, как зайцы под елочкой от радости»,- говорит Валерий Вараздатович. Маргос Кесян прочитал приветственное письмо от Председателя общественной организации «Союз армян России» города Сочи Гамаяка Устьяна. На теплые слова приветствия, поздравлений сразу

же была реакция. «Люди почувствовали, что о них знают, что их жизни сочувствуют и переживают даже в таком благополучном городе России, как Сочи». «Конечно, можно было так отметить Новый Год и у нас»,- продолжает Кесян, - «в отдаленных селах есть такие дети, для которых обычные подарки-конфеты и мандарины и то большая радость. Но историческая Родина -немного другое. Внимание и забота, обращенные к людям, не очень благополучно живущим в ней-святая обязанность каждого армянина». Михаил Торгомович Гюльбангян, один из основателей предшествовавшей САР Сочи организации, национально-культурного об-

щества «Севан», абсолютно того же мнения. Михаил Торгомович хотел, чтобы приезд сочинцев запомнился жителям села Чинари. Он подарил главу сельской общины Самвелу Сагояну символический сувенир - подарочный набор олимпийских монет. Такие преподносили всем иностранным делегациям, участвующим в прошедших Зимних играх 2014 года в Сочи. Монеты, золотые, серебряные и бронзовые достоинством 100, 50 и 25-рублей с олимпийской символикой.

Он чрезвычайно рад, что поездка в село Чинари осуществилась. И уверен, что теперь связи не прервутся. Валерий Мурадян даже имеет план, пригласить детей из села на летние каникулы в Сочи, жить они будут, как он решил, в его гостинице «Весна» в Хосте. «Культурную и развлекательную программу и составлять не надо. Недалеко Олимпийский парк, рядом море и все остальные прелести летнего Сочи.

Маргос Кесян будет иллюстрировать свой рассказ на собрании Совета армянской общины Сочи о поездке в село Чинари любительским видео. Здесь и люди, которые встречали наших в селе-семья Азизы Макарян, ее отец, мама, бабушка. Учителя средней школы, глава сельской общины Самвел Сагоян, директор школы Грета Даллакян. Праздник в актовом зале средней школы. Улицы села, дома со следами пуль на стенах, при них ухоженные участки, рядышком во дворах расхаживают куры и гуси. Жизнь идет своим чередом. Маргос Андроникович делает неожиданное признание, когда показывает видео, снятое в Тавушском районе. «Когда мы там были, встретились, поговорили, посидели за одним столом с людьми, пообщались с детьми, душа как будто раскрылась»... Получается, что наши члены Совета Союза армян России города Сочи и себе сделали неожиданный новогодний подарок.

Выбирались из села Чинари не просто. Внезапное ухудшение погоды-сильный снегопад в Армении сделал обратный путь приключением. Взяли в аренду джип у местного жителя. За руль сел опытный водитель Михаил Торгомович Гюльбангян. Нелегким оказался путь домой. Перед вылетом в Сочи Валерий Мурадян зашел в Министерство диаспоры. Не мог не поделиться впечатлениями от поездки. Министр диаспоры РА Грануш Акопян такой новости была очень рада. Обещала всемерную поддержку подобным акциям диаспоры. Но вне зависимости от поддержки РА, уже созрели другие планы, которые будут воплощены в течение 2016 года. Они нужны в первую очередь самим тем, кто спешит делать добро.

Натэла Саакова
г. Сочи

ՆԱՄԱԿ ՍՈՉԻՒՅ

Ողջուն Սոչիից
Սրտանց բարևերս Ձեզ, պարոն
Վարդանյան:

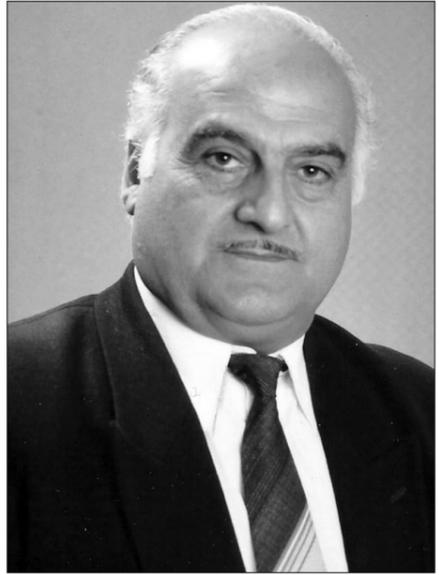
Ես Հայկազ Օհանյանն եմ: Ծնվել եմ 1939թ. Աբխազիայում, ավարտել եմ Փանթիադիի հայկական միջնակարգ դպրոցը: Ծառայել եմ բանակում: Աշխատանքիս զուգահեռ սովորել եմ Մոսկվայի Կրուպսկայայի անվան արվեստների համալսարանի հեռակա բաժնում: Եղել եմ մարզիկ՝ ըմբռնարտիկ: Ավարտել եմ Երևանի գեղարվեստաթատերական ինստիտուտի դեկորատիվ-կիրառական արվեստի գորգի բաժինը: Ինստիտուտն ավարտելուց հետո, սկզբում Աբխազիայում, հետո Սոչիում աշխատել եմ դպրոցներում իբրև կերպարվեստի դասատու, հետո դպրոցի տնօրեն: Մանկավարժական ստաժս 30 տարուց ավելի է: Զբաղվել եմ արվեստի տարբեր տեսակներով՝ գեղանկար, քանդակ, գորգ, գրքի ձևավորում, տետրերի հայեցի ձևավորում: 1999 թ. եղել եմ Սոչիի հայկական համայնքի «Սևան» թերթի գլխավոր խմբագիրը: 1984-85թթ. Սոչիում կազմակերպել եմ հայ նկարիչների «Երանգ Համշենի» միավորումը: Միավորման անդամները ապրում էին Սուխումից մինչև Տուապսե ընկած տարածքում: «Երանգ Համշենի» միավորման գործերը ցուցադրվել են Լազարևսկում, Սոչիում և երկու անգամ Երևանում՝ Երիտասարդության պալատում, Կինոյի տանը: 1985-86թթ. կազմակերպել եմ դպրոցի երաժշտա-թատերական ինքնագործ խումբ ուսուցչական կազմով, և ելույթներով շրջագայել Աբխազիայի և Սոչիի հայաշատ վայրերում: 1997 թվականից եղել եմ Սոչիի «Զարթոնք» հայկական գրական միավորման ղեկավարը, հրատարակել «Զարթոնք» այմանախը՝ հայերեն, ռուսերեն և Համշենի բարբառով: 6-17 տարեկան երխաներին ու պատանիներին սովորեցրել եմ նվագել քլամանչա և մինչև հիմա շարունակում եմ այդ զբաղմունքը: 2012թ. եղել եմ Սոչիի «Նոր լույս» հայկական գրական միավորման նախաձեռնողներից: Այժմ միավորման ղեկավարն եմ: Գործերի քննարկումները տեղի են ունենում հայաշատ Նոր Լույս գյուղի մշակույթի տանը: 2009-13 թթ. խմբագրել եմ «Նոր լույս» թերթը: Քանդակել եմ խաչքարեր հայաշատ գյուղերի համար: Ստեղծել եմ նոր կառուցվածքով երժշտական գործիքներ տարբեր նյութերից՝ կոկոսի ընկույզից, հնդեղեններից (լարա-աղեղնային) և սոսիից (լարա-կամիթային): Հրատարակել եմ 3 գրքույկներ, որոնցից մեկը Համշենի բարբառով՝ «Ռողանց Համշենի»: Գրել եմ փոքրիկ բեմադրություններ և երգեր Համշենի բարբառով: Ուղարկում եմ իմ գործերի մի քանի լուսանկարները: Այս քանը կրճատ արտահայտեցի իմ գործունեության մասին:

Սպասում եմ Ձեր արձագանքին:

Հարգանքներով՝ Հայկազ Օհանյան
Սոչիի Լազարևսկի շրջան,
գ. Վոլկովկա

ԱՐՎԵՍՏԻ ՆՎԻՐՅԱԼ ՆԱՅԿԱԶ ՕՏԱՆՅԱՆԸ

Հայկազ Օհանյանը Գրիգոր հոր և Հռիփսիմե մոր ավանդապահ ընտանիքում 13-րդ էր, իրենից հետո կային ևս երեքը: Գյուղական տասնվեց ամուսյա ու ժիր երեխաններ առավուականից խաղ ու ծիծաղով խլացնում էին Աբխազիայի Քազրայի շրջանի Խաչուխե գյուղի ծոռով հոսող արագավազ գետակի շառաչը, որդիական սիրո խանդաղատանքով լցնում երջանիկ ծնողների սիրտը:

Եղբայրներն ու քույրերը հաճախեցին դպրոց, ավարտեցին: Ամեն օր թումանյանի անվան կոլտնտեսության ծխախոտի և եգիպտացորենի դաշտերում աշխատում էին Օհանյան տոհմից չորս-հինգ երկրագործներ:

Հայկազ Օհանյանն իր սաների հետ

Հայկազի ուղին ուրիշ էր: Ավարտեց Ցանդրիփշի (Գանթիադի, Աբխազիա) Ավետիք Իսահակյանի անվան հայկական միջնակարգ դպրոցը, շուրջ չորս տարի ծառայեց Խորհրդային Միության ռազմածովային նավատորմում: Զորացրվելուց հետո ջլապինդ պատանուն առաջինը նկատեց ըմբռնարտի Եվրոպայի առաջնության կրկնակի հաղթող Վաղարշակ Մաճկալյանը: Մի քանի մարզումներից հետո սկսնակ ըմբռն Հայկազը մասնակցեց Աբխազիայի առաջ-

նությանը և նվաճեց հաղթողի դափնին: Սակայն Հայկազ Օհանյանի ուղին ուրիշ էր: Ի հայտ էր եկել նրա նկարչական ծիրը: Արդեն իր համար որոշել էր, որ իր ուղին նկարիչ դառնալն է:

1965 թ. հաջողությամբ ընդունվեց Երևանի գեղարվեստաթատերական ինստիտուտ: Ստեղծագավ թատերական բաժնի շնորհալի ուսանող, հետագայում Հայաստանի ժողովրդական արտիստ Ազատ Գասպարյանի հետ, որի հետ էլ Զեյթունի հանրակացարանում մնում էին նույն սենյակում: Դեկորատիվ-կիրառական արվեստի մասնագետի դիպլոմը ձեռքին վերադարձավ Աբխազիա և Ցանդրիփշի հարազատ դպրոցում սկսեց աշակերտներին դասավանդել կերպարվեստ: Երեք տարի հետո Հայկազը տեղափոխվեց Ռուսաստան՝ Կրասնոդարի երկրամաս, մասնագիտությամբ աշխատեց Վերին Բերանդա և Սերգեյ Պոլե հայաշատ գյուղերում, իսկ Բարանովկա գյուղի դպրոցում՝ նաև տորեն:

Հայկազ Օհանյանը մշտապես հավատարիմ է եղել իր կոչմանը, ոչ մի անգամ չի դադարել ստեղծագործել: Ստեղծել է գորգեր, նկարել պատմական թեմաներով զանազան կտավներ: Զբաղվում է քանդակագործությամբ: Հայկազի կերտած «Նարեկ» երկմետրանոց խաչքարը նմանը չունի: Կերտել է Նոր Լույս հայկական գյուղի գերբը, գյուղի կենտրոնում ամառ-ձմեռ հոսում է երեք ֆիգուրներից ներդաշնակվող «Լուսաղբյուր» քանդակի սառնորակ զուլա ջուրը: Հայկազը

Աղբյուր

ավորումը, որը Մայկոպում և Տվերում հրատարակեց խմորատիպ «Զարթոնք» գրական այմանախի մի քանի գրքեր: Ի դեպ, Հայկազ Օհանյանը խմբագրում էր նաև Սոչիի տարածքի մշակութային-բարեգործական «Սևան» ընկերության թերթը:

Արվեստի նվիրյալ Հայկազ Օհանյանի կերպարը լրիվ պատկերացնելու համար հարկ եմ համարում նշել նաև նրա տաղանդի մյուս փայլատակումների մասին: Գրում է նաև բանաստեղծություններ: Հեղինակ է երեք ժողովածուների: «Ռողանց Համշենի» գիրքը գրել է Համշենի բարբառով, ուր տեղ են գտել գողտրիկ երգիծումներ համշենցիների սովորույթներից ու բարքերից: Ինքը ոչ միայն երժշտության սիրահար է, այլև վիրտուոզ քլամանչա նվագող: Կազմակերպել է քլամանչա նվագողների համույթ, որի ելույթները հաճախ գեղեցկացնում են զանազան միջոցառումներ: Հայկազը պատրաստում է նաև երաժշտական գործիքներ: Հատկապես յուրօրինակ տեսք և հնչեղություն ունի «Հայկո» գործիքը, որը ներկայացվել է տարբեր ցուցահանդեսներում:

Հայկազ Օհանյանը այժմ ղեկավարում է Սոչիի տարածքի հայ գրողների «Նոր լույս» գրական միավորումը:

Ընթերցողին ներկայացրեցինք արվեստի նվիրյալ Հայկազ Օհանյանի կերպարը՝ մանկավարժ, նկարիչ, քանդակագործ, բանաստեղծ և երաժիշտ: Այս բազմաթեղուն շնորհքը նկատի ունենալն էր, որ Մոսկվայի հայկական հեռուստաալիքը նրա մասին 25 րոպեանոց կարճամետրաժ ֆիլմ նկարահանեց և բազմիցս ցուցադրեց:

ՍԻՐԱՎԱՆ ՍԵՎՈՒՆԻ
թ. Սոչի, Լազարևսկ

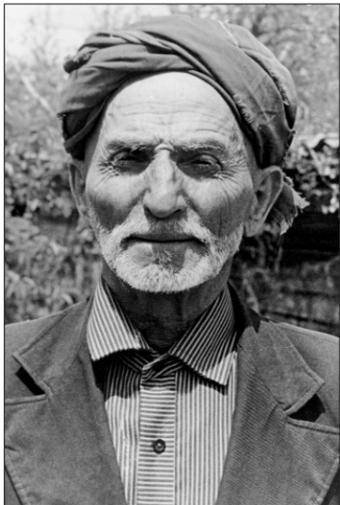

ՄԵՐԳԵՅ
ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

ԿՈՐԱԾ ՆԱՅԵՐԻ ՆԵՏՔԵՐՈՎ
ՃԱՆԱԳԱՐՆՈՐԴՈՒԹՅՈՒՆ ՄԻՋԻՆ ԱՄԻԱ. 1984թ.

(Սկիզբը՝ 1-ին էջում)

Ֆերգանայի ավտոկայանից տաքսի ենք վարձում և մի երկու ժամից հատելով Դրոզդստանի սահմանը, հասնում ենք Օշի մարզի Կզըլ-Կիյա քաղաք: Օշի մարզը հարավից սահմանակից է Չինաստանին, այն գտնվում է Տյան Շանի և Պամիրի լեռների գրկում: Անունը մարզ է, բայց կրկնակի մեծ է Հայաստանի Հանրապետությունից, 65.6 հազ. քառ. կմ է, բնակչությունը 1.7 միլիոն մարդ է: Եվ այդ հսկա տարածքում պիտի որոնեն, գտնեն արտարժույթ համաշխարհային:

Դուրսուն Քարաբաջաբով

Սկսում մենք Կզըլ-Կիյայից: Փոքրիկ, գավառական քաղաք է Կզըլ-Կիյան: Թարգմանաբար նշանակում է «Կարմիր արահետ»: Բնակատեղիները հայկական է, այդպիսի լեռներ Հայաստանում շատ են հանդիպում, հատկապես հյուսիսային շրջաններում՝ Տավուշում: Սուր, կտրտված լեռներ, կանաչ լանջեր և լեռների միջև՝ քաղաք: Ինձ ասացին, որ ածխահատների այս քաղաքը շուրջ 30 հազար բնակիչ ունի: Առաջին հայացքից ոչնչով աչքի չընկնող մի վայր է: Հիմնականում մեկ-երկու հարկանի տներ, հարյուր անգամ տեսած գործկոմի նմանատիպ շենք, փոքրիկ փոստ-հեռագրատուն, երկհարկ հանրախանութ, տարբեր խանութներ, ավտոկայան: Եվ քաղաքին կապած, բայց դեռևս օրգանապես չմիաձուլված նոր բնակելի թաղամաս, հինգ-վեց հարկանի տիպային շենքերով ու առանձին առևտրի կենտրոնով: Այսինքն՝ որ կողմը նայում են, ծանոթ են թե՛ բնակատեղիները, թե՛ տներն ու փողոցները, թե՛ խանութներն ու դպրոցները, միայն թե ինչ-որ բան Հայաստանում եմ տեսել, ինչ-որ բան՝ այլ հանրապետություններում, ինչ-որ բան էլ ամենուր նույն է:

Ինտո Վովան անակնկալ ասաց, որ շտապ պիտի վերադառնա Երևան, որ վերցնի նորոգելու տված լուսանկարչական սարքը և իսկույն մեկնի Սուխում, քանի որ մայիսի 1-ն է գալիս և չի կարող նախատոնական ու տոնական օրերին զբոսայգի այցելողներին չլուսանկարել, իրեն գործից կհեռացնեն: Նրա համար հետդարձի տոնս գնեցի և ճանապարհ դրեցի Տաշքենդ: Բայց դա երկու օր հետո, իսկ առաջին օրը իրերը հյուրանոցում թողնելով դուրս ենք գալիս փողոց, համոզված, որ դրոզդական այս փոքր քաղաքում հեշտությամբ կգտնենք արտաքինով տեղացիներից տարբերվող համաշխարհային, որոնց խենչիլ են ասում, քանզի անձնագրերում նրանց ազգությունը նշված է «խենչիլ»:

Առաջին պատահած երթուղային տաքսու վարորդին հարցնում ենք խենչիլների մասին: Ասում է, որ իր խենչիլ ընկեր Օսմանը տաքսու վարորդ է: Նրա հետ գնում ենք ավտոկայան: Արդեն մթնել է և ավտոկայանում միայն մեկ տաքսի կա կանգնած:

- Ահա և Օսմանը,- ասում է վարորդը և կանչում Օսմանին,- բարեկամներդ են եկել Կովկասից:

Շեկ, կապույտ աչքերով մարդ է Օսմանը, անընդհատ ժպտում է, ինչ-որ մի հեռավոր նմանություն ունի ֆրանսիացի նշանավոր կատակերգակ դերասան Բուռվիլի հետ: Հետաքրքիր է՝ կրոնափոխ հայ՝ Դրոզդստանում, Բուռվիլի արտաքինով: Բացատրում ենք՝ ով ենք և ինչու ենք եկել:

Օսմանի տրամադրությունը բարձրանում է, նա իր տաքսին քշում է դեպի մոտակա մթերալին խանութ:

Եվ զարմանալի էր, որ տուրիստական երթուղիներից հեռու ընկած այս քաղաքի հյուրանոցում տեղ չկար: Աղմինիստ-րատոր կինը ցույց տվեց սպասարահում նստած մի քանի մարդկանց և ասաց.

- Նրանք ձեզանից շուտ են եկել, բայց տեսնո՞ւմ եք, սպասում են, տեղեր չկան:

Բայց այն կենսափորձը, որ չկա մի հյուրանոց, որտեղ ազատ սենյակ չլինի, ինձ հուշեց շարունակել համոզել աղմինիստրատորին. նրան ցույց տվեցի ԽՍՀՄ ժուռնալիստների միության անդամատոմս, ասացի, որ կարևոր հողված պիտի գրեն: Ի վերջո, նա շիկնելով, ցածրաձայն ասաց, որ մեզ կտեղավորի:

Տեղավորեց: Բայց երկու օր

1 Օշի մարզը բաժանվել է 3 մարզի, 1990 թ. կազմավորվել է Զալալ-Աբադի մարզը, 1999 թ.՝ Բառլեկի մարզը:
2 Մարզերի բաժանումից հետո Կզըլ-Կիյա քաղաքը Բառլեկի մարզի կազմում է:

- Հիմա մի երկու շիշ օղի վերցնեմ և գնանք ինձ մոտ, նշենք մեր հանդիպումը:

Իսկույն առարկում եմ, ասում, որ օղի մեզ մոտ էլ շատ կա և այսքան ճանապարհ ենք կտրել ոչ թե խմելու, այլ մեր հայրենակիցներին տեսնելու համար:

Օսմանին չեմ կարողանում համոզել, բայց բարեբախտաբար խանութներն արդեն փակ են:

- Երթաք Քարաբաջաբովու դուռն, ան ցեղի բիդանա գու (Գնանք Քարաբաջաբովու տուն, նա ձեզ օգտակար կլինի), - ասում է Օսմանը և Կզըլ-Կիյայի մուք, նեղ փողոցներով փոշի բարձրացնելով քշում Քարաբաջաբովու տուն:

մենք ավելի հարմար տեղավորվենք:

- Էլ այսօր նա չի քնի,- ասում է կինը,- Հայաստանից մարդ է եկել, նրա աչքերից քունը կփախչի, առանց այն էլ ճնշում ունի...

Իսկապես որ Քարաբաջաբովին շատ է հուզվում մեր անսպասելի հայտնվելուց: Օսմանն անընդհատ ժպտում է և մատով ցուց տալիս.

- Նա՛ է, նա՛ է ձեզ պետք, հիմա ամեն ինչ կպատմի...

Եվ Քարաբաջաբովին սկսում է իր երկար պատմությունը: Ես հազիվ եմ հասցնում գրառել: Ծնվել է 1905թ. Աջարիայի ծովափնյա Գոնիո գյուղում: Ազգանունը, անունը, հայրանունը՝ Քարաբաջաբով (Քարաբաջա-

ներ և: Այդ օրվանից էլ նրան անվանում են Ալթունբաջաբ (Ոսկեաղբ) Դուրսուն:

Դուրսունը որպես պատվիրակ Հայաստան է եկել դեռ 1968 թվականի հունիսին: Բայց այդ մասին քիչ հետո: Առայժմ նա, իմ խնդրանքով սկսում է պատմել սկզբից: Ուրեմն, ծնվել է 1905թ. Թուրքիայի սահմանամերձ Գոնիո գյուղում: Այս գյուղի անունը նա կրկնում է երանության ու կարոտի զգացումով, ամեն անգամ մի նոր երանգով արտասանում Գոնիո: Ես նրան հարցնում եմ, թե արդյո՞ք հիշում է Մեծ եղեռնը և թուրքերն ինչպե՞ս էին վերաբերվում իրենց, չէ՞ որ իրենք մի անհասկանալի վիճակում էին, իսկան էին՝ թուրք չէին, հայ էին՝ քրիստոնյա չէին:

Եվ Դուրսունը տեղում անհանգիստ շարժումներ անելով, սկսում է պատմել և շատ է նեղվում, որ չի կարողանում բառերով արտահայտել իր ապրածն ու տեսածը, հուզախառն ձայնով ասում է. «Ցուզին գասին թա «Ինչի՞ խաբր էլ էս», ան ա գասա թա «Փիյանիս չուր գո, ինչ-բէ՞ս խաբրիմ» («Չկանն ասում են «Ինչի՞ չես խոսում», նա էլ ասում է թե «Ինչպե՞ս խոսեմ, բերանս ջուր է»): Ուրեմն այսպես, երբ սկսվել է Առաջին համաշխարհայինը, Դուրսունը 9 տարեկան է եղել: Սև ծովի հարավային ափերը ևս պատերազմի թատերաբեմ էին դարձել: Բոլորը փախչում էին, բոլորն իրար կոտորում էին, բոլորն իրար թշնամի էին: Այդ գարիուրելի օրերին նրանց ընտանիքը փախչում է Զանգախանա՛ գյուղ, ուր ապրում էին մորեղբայրները՝ Թաթարօղլիները: Այստեղից էլ գնում են Զալունա՛ գյուղ: Շուտով հետ են գալիս իրենց հայրենի գյուղ: Բայց որտե՞ղ հանգստություն կար, և 1917-18թթ. նրանց ընտանիքը կրկին փախչում է և հասնում մինչև Տրապիզոնի նահանգի Թերմեի գավառակի Գոջանան-բաշի՞ գյուղ: Գյուղում բնակիչ չկար, քրիստոնյա համաշենահայերին աքսորել ու կոտորել էին: Բայց մի գիշեր, հանկարծ Քարաբաջաբովիներին տուն են գալիս 4 հայեր: Նրանք ասում են, որ գյուղացիների մի մասը պատսպարվել է սարերում և խնդրում են, որ իրենց մեծ կաթսա տան, դանակ տան, կով

Չախից Հաբիր Քոչանիձեն, Սերգեյ Վարդանյանը, Դուրսուն Քարաբաջաբովը, նրա կինը և դուստրը

Կզըլ-Կիյայի համաշենիները

Կանգ ենք առնում բարձր դարպասներով մի տան առջև: Ներս ենք մտնում մի ոչ մեծ բակ, մի քանի աստիճան բարձրանում ենք և հայտնվում ընդարձակ պատշգամբում, որտեղ հատակին փռված ներքնակներին ծալապատիկ նստած Քարաբաջաբովին թեյ է խմում: Գլխին բաց կապույտ փաթեթ է, հագին՝ հաստ, սև տաքսա և նեղ, երկարաճիտ կոշիկներ: Իմանալով, որ Հայաստանից ենք, խառնվում է իրար, կանչում է կնոջը: Շտապ հայտնվում են բարձեր ու սփռոցներ, թեյի լայնաբերան գավաթներ: Նա խնդրում է, որ

բողի) Դուրսուն Աբդուլլահի: Ինքը հենց սկզբում ծանոթանալիս կատակում է.

- Հայերեն ես Կարապետյան եմ:

Նա մի ոտք չունի: Զգիտեմ ինչ պատճառով փտախտ է սկսվել, բժիշկները մաս-մաս կտրել են ոտքը, բայց փտախտը շարունակվել է: Ամբողջ ոտքը հեռացրել են, բայց վիճակը մնացել է անհույս: Եվ Քարաբաջաբովին սկսել է ինքն իրեն բուժել դեղաբույսերով: Իր նախնիներից սովորած ժողովրդական բուժամիջոցներով նա կարողացել է կանգնեցնել փտախտն ու բուժել մի քանի հիվանդություն-

4 Զանգախանա (այժմ՝ Զամուշու), գյուղ Արդվինի նահանգի Խուփայի գավառի Քեմալիբաշայի գյուղախմբում:
5 Զալունա (այժմ՝ Քոյունջուլար), գյուղ Արդվինի նահանգի Խուփայի գավառում:
6 Գոջանան-բաշի գյուղը գտնվում էր Տրապիզոնի նահանգի Սամսոնի գավառի Թերմեի գավառակում: Ուներ 65 տուն բնակիչ, 6-ամյա դպրոց, 1846 թ. կառուցված Ս. Հակոբ անունով եկեղեցի: Զարգացած էին այգեգործությունը, դաշտամշակությունն ու անասնապահությունը:

տան, ուտելիք տան, որ տանեն սարերում թաքնվածների համար, քանզի նրանք սովամահ են լինում:

- Հայրս լաց եղավ,- ասում է Դուրսունը և ինքն էլ է հուզվում,- հայրս նրանց մի կով տվեց, լազուք (եգիպտացորեն) տվեց, իսկ նրանք հաջորդ օրը վերադարձան և մեզ բերեցին կովի կաշին: Նրանց հետ կային մեկ կին և 10-12 տարեկան երկու երեխաներ, խնդրեցին, որ մեր տանը մնան: Նրանք որոշ ժամանակ մեզ հետ ապրեցին:

Հայերի տները, արտերն ու այգիները լիքը բերք էր, և հայրս մի օր ցույց տվեց պտուղներով ծանրաբեռնված այգիներն ու ասաց.

- Եթե այս բերքը տերերը չկերան, մենք ինչպե՞ս ուտենք, եթե հայր այստեղ չխնդաց, մենք ո՞նց ապրենք այս գյուղում,- ասաց հայրս և բոլորիս հավաքեց, հեռացանք գյուղից: Հետ եկանք մեր տները: Հետո իմացանք, որ թուրքերը այդ գյուղում մնացած հայ կնոջն ու երեխաներին էլ են մորթել:

Թուրքերը մեզ էլ շատ վնաս հասցրեցին, քանի որ մեր լեզուն հայերեն էր: Լսում էին, որ հայերեն ենք խոսում, հարձակվում էին մեզ վրա: Այսօրվա պես հիշում եմ, Չանչախանայում ապրող Օսման Սուլայողի անունով մեր ազգականը 1915թ. իր ընտանիքով նստել էր նավ, որպեսզի ծովով հասնի Կոստանդնուպոլիս, բայց իմացանք, որ հայերեն խոսելու համար նավի վրա նրա ընտանիքը մորթել էին և լցրել ծովը: Ես այն ժամանակ փոքր էի և շատ բան չէի հասկանում, բայց մի բան մեծ թե փոքր գիտեմք, որ հայ ենք և հայերեն խոսելու մահվան սպառնալիք է, բայց մենք՝ երեխաներս, հայերենից բացի ուրիշ լեզու չգիտեմք: Այնպես որ, շատ անգամ մենք էլ քրիստոնյա հայերի հետ կտորավում էինք, բայց դե մեզ գոնե չէին քստրոնդում, և մեր քաշածն անհամեմատ թեթև էր:

- Պատերազմի ավարտից հետո,- իր պատմությունն էլ շարունակում Քարաբաջաքոլիյն,- Խորհրդային Միության սահմանի այս կողմում՝ Աջարիայում, մնացին համաշենցիների մի քանի գյուղեր՝ Քանլը Դերեն, որ հենց սահմանի վրա էր և 10-15 տուն էր, միայն համաշենցիներ էին, Կորիաթը՝ 20-30 տուն, Գոնիոն՝ 25 տուն, Ավգյան, որ կարելի է համարել Քոզլը-Թոփրաքի մի թաղամասը՝ 15-20 տուն, Ճառնալը՝ 25-30 տուն և Բուրքոն՝ 10 տուն, ուր համաշենցիների հետ աջարներ էլ էին ապրում: Քանլը Դերենում ապրում

7 Թուրքիայի Արդվինի նահանգի Խոփայի և Բորջբայի գավառների կրոնավորական համաշենցիները խոսում են Համաշենցի բարբառի յուրահատուկ խոսվածքով, որը մենք գիտական գրականության մեջ անվանում ենք Խոփայի խոսվածք: Այս խոսվածքն ունի երկու ենթախոսվածք՝ արդալացիների և թուրքականացիների: Արդալացիների ենթախոսվածքով խոսում են 4 գյուղերի բնակիչները, իսկ թուրքականացիների (դրսեցիների) ենթախոսվածքով՝ մյուս գյուղերի բնակիչները:

Կզըլ-Կիյայի համաշենցիները

Հաց թխելու փուռը

էին թուրքականացիներ՝ Քարաիբրահիմովները, Կորիաթում նույնպես թուրքականացիներ էին ապրում՝ Սալեհօղլիներ, Քոշամեդօղլիներ, Թանթօղլիներ, Թաթարօղլիներ, Բեշիօղլիներ: Գոնիոյում բնակվում էին Քարաբաջաքոլիյններ, Մարաշօղլիներ, Շաբանօղլիներ, մեկ ընտանիք Քարաբեքիրօղլի և մեկ ընտանիք Մեմիշօղլի: Ավգյայում բնակվում էին Աբրայուքօղլիներ, Սարիհօղլիներ, Շեմիշօղլիներ: Ճառնալում ապրում էին Քարաբեքիրօղլիներ, Ալիօղլիներ, Քյոսօղլիներ, Դավիթօղլիներ, Օսմանօղլիներ, Թաքաօղլիներ, Իսմայիլօղլիներ, Մեմիշօղլիներ, Աբուօղլիներ, Ֆեզօղլիներ: Բուրքոյում՝ Օսմանօղլիներ, Սոլախասանօղլիներ, Շեֆօղլիներ:

Հարցնում եմ այն համաշենցիների մասին, ովքեր հայտնի են «համաշենցի քուրդ»⁸ անունով:

- Համաշենցի քուրդը գյուղ չունեին, փող էին տալիս, ձմռանը տներ վարձում, ապրում, ամռանը գնում էին: Մի մասը գիտեր Համաշենցի բարբառը: Նրանց էլ են քստրոնդել: Այստեղ է ապրում համաշենցի քուրդ Բեշիօղլի Յուսուֆը:

Քանի որ մեր գյուղերի յայլաները գտնվում էին սահմանից այն կողմ, ապա անցագրով ազատորեն գնում էինք լեռներ:

8 Ըստ 1926 թ. մարդահամարի տվյալների, Աջարիայում ապրում էր 3295 քուրդ, որից 524 հոգի (273 արական և 249 իգական) քրդերենը մայրենի լեզու չի համարել: Թե որն է նրանց մայրենի լեզուն, հարցման աղյուսակում չի նշված: Այս քուրդ համարվող, բայց քրդերեն չիմացող և քրդերենը մայրենի լեզու չհամարող տղամարդկանց և կանանց թվի համամասնությունից դատելով, գործ ունենք մեկ համայնքի հետ: Կարծում ենք, որ այս թվերը վերաբերում են «համաշենցի քուրդ» կոչվողներին, ովքեր նախկինում հայախոս էին, հետագայում դարձել էին թուրքախոս:

9 Ըստ 1926 թ. մարդահամարի տվյալների, Աջարիայում բնակվող 10 476 հայերից բացի, գյուղական վայրերում ապրում էր 625 (329 արական և 296 իգական) հայախոս «խեմշին» և 19 (12 արական և 7 իգական) օտարախոս «խեմշին»: Ազգությունների լեզուների բաժնում նրանք իրենց մայրենի լեզուն համարել են հայերենը:

ը, բայց 1930-ական թթ. սահմանի փակվելուց հետո համաշենցիների մի մասը մնաց այն կողմում, մյուս մասը՝ այս՝, ասում է Դուրսունը:

1921թ. Գոնիոյում և համաշենցիների մյուս գյուղերում բացվում են վրացական դպրոցներ: Դուրսունը երեք տարի գյուղի դպրոց հաճախելուց հետո սովորում է Բաթումում, այնուհետև մեկ տարի ուսանում է անասնաբուժություն: Վերադառնում է հայրենի գյուղ և աշխատում անասնաբույժ:

Երկրորդ համաշխարհային պատերազմի տարիներին, երբ Խորհրդային Միությունն ու Թուրքիան հայտնվեցին հակադիր ձամբարներում, ավելի ծանրացավ սահմանամերձ գյուղերում բնակվող համաշենցիների կյանքը: Որպեսզի Թուրքիայի հետ պատերազմի դեպքում Աջարիայի համաշենցիները, պաշտոնական անվանումով՝ խեմշինները, քրդերն ու թուրքերը չաջակցեն սահմանի մյուս կողմում բնակվող իրենց ազգակիցներին ու հավատակիցներին, Լ. Բերիան 1944 թ. հուլիսի 24-ի գրությամբ Ստալինին առաջարկում է «ԽՍՀՄ պետական սահմանի Կրացական ԽՍՀ հատվածի պահպանության պայմանների բարելավման նպատակներով» Թուրքիային սահմանակից շրջանների խեմշիններին, քրդերին և թուրքերին գաղթեցնել: 1944 թ. հուլիսի 31-ին ԽՍՀՄ Պաշտպանության կոմիտեի նախագահ Ստալինի ստորագրած թիվ 6279 խիստ գաղտնի որոշմամբ

Աջարիայի թուրքերը, քրդերը, նաև 1385 խեմշինները պետք է քստրոնդվեն Դրոզդասան և Դազախասան: 1944 թ. նոյեմբերի 15-17-ին քստրոնդվեցին: Հավաքվելու համար մարդկանց տրվել է ընդամենը 2 ժամ: Դժվարին է եղել ճանապարհը, 22 օրում են ապրանքատար գնացքները նրանց Բաթումից հասցրել Տաշքենդ և նշանակված վայրերը: Դուրսունը պատմում է եղբոր՝ Ռեֆիքի մասին: Երբ քստրոնդի ժամանակ շուտափույթ իրերն էին կապում, նա դեռ շարունակում էր տան վրա աշխատել, ցանկապատ էր նորոգում, պատի քարն էր ամրացնում, կիսատ-պատը սարքում: Հարազատները մի կերպ նրան կտրում են գործից: Ճանապարհին գնացքում, Ռեֆիքը գժվում է և շուտով մահանում: Դուրսունը ասում է, որ երկար ճանապարհից ու սովից շատ երեխաներ մահացան:

Աքսորի ժամանակ նրանց բնակեցնում են տարբեր գյուղերում՝ 10-15 տուն այստեղ, 10-15 տուն այնտեղ: Դրոզդասանի գյուղերը շատ աղքատ էին, պատերազմը դեռ չէր ավարտվել, ամենուրեք սով էր: Նրանց տալիս են հող, գետնափոր տներ: Շատերը սովից ու ցուցից մահացան:

Թե որքան շատ են եղել կորուստները, վկայում է այն, որ քստրոնդի 9 տարի անց՝ 1953 թ. հունվարի 1-ի դրությամբ «հատուկ բնակավայրերում» ապրող համաշենցիների (խեմշինների) թիվը 1397 էր (Դրոզդասանում՝ 973, Դազախասանում՝ 422, Ուզբեկստանում՝ 2), այսինքն աճը կազմել էր ընդամենը 12 հոգի, այն դեպքում, երբ խեմշինները հայտնի էին բազմազավակ ընտանիքներով:

Ուշագրավ է, որ մինչև քստրոնդը պաշտոնական գրություններում և մարդահամարների ժամանակ կրոնավորական համաշենցիները նշվում էին «խեմշին», որն ավելի մոտ էր նրանց ինքնանվանմանը, քան քստրոնդից հետո նույնպիսի փաստաթղթերում օգտագործվող «խեմշի» անվանումը:

Աքսորից 40 տարի անց՝ 1984 թ., Դուրսուն Քարաբաջաքոլի և ընտանիքի անդամների հետ փորձում են ճշտել, թե Դրոզդասանի որ քաղաքներում ու գյուղերում են բնակվում և մոտավորապես որքան է համաշենցիների քանակը: Պարզվում է, որ Դրոզդասանի համաշենցիներն ապրում են հիմնականում Օշի մարզում՝ Օշ քաղաքում - 5 տուն, Կզըլ-Կիյա քաղաքում - 30 տուն, մոտակա երկու գյուղերում՝ Ուչ-Կորգոնում¹⁰ - 49 տուն, Քարավանում¹¹ - 20 տուն,

Եսկի-Նաուկատում¹² - 10 տուն Նաուկատի շրջանի¹³ Յանգի-Նաուկատ գյուղում (Մադանի-յաթ կոլտնտեսություն) - 65 տուն, Գյուլիստան գյուղում¹⁴ - 20 տուն, Սուզակի շրջանի Բեկ-Աբադ գյուղում¹⁵ - 40 տուն, Լենինյան շրջանի¹⁶ Լենին-Տուլ¹⁷ գյուղում - 15 տուն, Դրոզդասանի մայրաքաղաք Ֆրունզեում¹⁸ - 16 տուն: Ընդհանուրը՝ շուրջ 270-300 տուն են: Եթե ընտանիքը միջինը հաշվենք 7 անձ, ապա մոտավորապես կլինեն 1890-2100 հոգի¹⁹: Բնակավայրերն էլ իրարից հեռու են, Կզըլ-Կիյայից Նաուկատ մի 50 կմ կլինի, մինչև Լենին-Տուլ՝ մի 160 կմ, իսկ Օշ քաղաքից մինչև Ֆրունզե՝ 670 կմ է:

Քարաբաջաքոլիյն պատմում է իր կյանքի ողիսականը: 1929թ. ամուսնանում է մի լազ²⁰ կնոջ հետ, նրանից երեք երեխա է ունենում, բայց կինը մահանում է: Երկրորդ կնոջից նույնպես ունենում է երեք երեխա, բայց բաժանվում են: Եվ, վերջապես, 1960թ. ամուսնանում է երրորդ կնոջ հետ և ունենում չորս երեխա:

Դուրսունը կոլտնտեսությունում անասնաբույժ է աշխատում, ապա կոչակարություն է սովորում և կոչակար է աշխատում: Մինչև Ստալինի մահը նրանք գտնվում էին պարետատան հսկողության տակ:

(Շարունակությունը՝ 6-րդ էջում)

12 Եսկի-Նաուկատը Նոուկատի շրջանի կենտրոնն է (Օշի մարզ), 2003 թ. ստացավ քաղաքի կարգավիճակ և անվանափոխվեց Նոուկատ, բնակչ. թիվը՝ 14.4 հազ. (2009 թ.):

13 Նաուկատի (Նոուկատ) շրջանում (Օշի մարզ) 2009 թ. մարդահամարի տվյալներով բնակվում էր 276 խեմշի և 267 թուրք:

14 Գյուլիստանը (Ֆրունզեի անվան կոլտնտեսություն) Նաուկատի շրջանում գյուղախմբի կենտրոնն է (Օշի մարզ):

15 Սուզակի շրջանի Բեկ-Աբադ գյուղը Սայախիդի-Աբաբեկյան գյուղախմբի կենտրոնն է (Ջալալ-Աբադի մարզ): Սուզակի շրջանում 2009 թ. բնակվում էր 254 խեմշի, իսկ ողջ Ջալալ-Աբադի մարզում՝ 352 խեմշի:

16 Լենինյան շրջանը 1992 թ. վերանվանվել է Նոուկենի շրջան (Ջալալ-Աբադի մարզ):

17 Լենին-Տուլը (նոր անունը՝ Մասադ) Նոուկենի շրջանի կենտրոնն է (Ջալալ-Աբադի մարզ):

18 1991 թ. Ֆրունզեի անվանափոխվել է Բիշքեք:

19 1990 թ. Օշի մարզում ուզբեկների և դրոզդների միջև տեղի ունեցած արյունալի բախումների հետևանքով սրվեցին ազգամիջյան հարաբերությունները և շատ համաշենցիներ՝ խեմշիներ, արտագաղթեցին: Ըստ 1999 թ. մարդահամարի տվյալների, Օշի մարզում, նրանից առանձնացած Բատկենի և Ջալալ-Աբադի մարզերում և Օշ քաղաքում, որը հանրապետական նշանակության քաղաք էր, բնակվում էր 1201 խեմշի, իսկ 2009 թ. մարդահամարի տվյալներով՝ 1006 խեմշի: Պետք է նշենք, որ խեմշիներից շատերի անձնագրերում ազգությունը նշված է «թուրք», ուստի նրանք հաշվառվել են որպես թուրք:

20 Լազ-Սև ծովի հարավ-արևելյան ափերին ապրող ժողովուրդը, Լազիստանի (հայերեն Ճենք, վրացերեն՝ Ճանթ) բնիկները: Լազերենը (Ճանթերեն) իբրևա-կովկասյան լեզվաընտանիքի քարավելական խմբի լեզու է: Համաշենցիները նրանց անվանում են ջան, ջոն, վրացիները՝ ճան:

(Սկիզբը՝ 1, 4, 5 էջերում)

Անհատի պաշտամունքի քննադատությունից հետո նրանք փորձում են վերադառնալ Աջարիա՝ իրենց գյուղերը, բայց թույլտվություն չեն ստանում, մասնավորապես որ նրանց տները զբաղեցրել էին աջարները: Ոմանք 1956թ. գնում են Հյուսիսային Օսիա՝ Օրջոնիկիձե, Կրաստան՝ Գուրիա՝ Լաչխույի շրջան, որը մոտ էր Աջարիային, 4 տարի ապրելուց հետո վերադառնում են: 1969թ. գնում են Կարաբաղի Բալկարիա՝ Նալչիկ, բայց 1972թ. կրկին վերադառնում են:

Հաքի Քոչանի ընտանիքը հարսի և թոռների հետ

Այդ երեկո շատ զրուցեցի Դուրսունի հետ: Ես նրան տարաբնույթ հարցեր տվեցի, բազմաթիվ հարցերի պատասխաններն ուզում էի մեկ երեկոյի ընթացքում ստանալ, օրինակ՝ իրենց գյուղում բազմակնություն կա՞ր: Նա պատասխանում է.

- Եթե որևէ մեկի կինը երեխա չէր ունենում, ապա կնոջ համաձայնությամբ ամուսինը կարող էր երկրորդ կին բերել:

- Իսկ խմորի վրա խաչ անո՞ւմ էիք:

- Այո՛, երբ խմորը գնում էին, ապա բոլորի վրա օդում խաչ էին անում, իսկ մեկի վրա՝ ոչ, դա շան փայն էր:

Հրաժեշտ ենք տալիս Դուրսունիին, արդեն շատ ուշ է: Կինն անընդհատ կրկնում է.

- Էլ մի շաբաթ չի քնի, Հայաստանից մարդ է եկել, էլ Դուրսունը մի շաբաթ չի քնի (ալ քուն մեղնու չի):²³

Մեքենայում Օսմանի հետ մտորում ենք հաջորդ օրվա անելիքների մասին: Նա ասում է.

- Ես գիտեմ ձեզ ով է պետք, և մեքենան քշում է քաղաքի նոր միկրոշրջան: Այնտեղ մի շենքի առաջ կանգ է առնում:

- Գնամ տեսնեմ Հաքիբը տա՞նն է: Նա և՛ մեքենա ունի, և՛ շատ ազատ ժամանակ:

Մի քանի րոպեից իջնում է Հաքիբի հետ: Հաքիբը սև աչք ունեցող երիտասարդ է: Բացատրում են մեր գալու նպատակը, ասում, որ ցանկանում ենք ծանոթանալ համաշենցիների հետ:

- Ձեզ իմ պապն է պետք՝ մուլա Հաքին, - ասում է Հաքիբը և պայմանավորվում ենք հաջորդ օրն իսկ հանդիպել:

Հաջորդ առավոտյան Հաքիբն իր մեքենայով գալիս է հյուրանոց: Գնում ենք Կզըլ-Կիյայի մոտ գտնվող Ուչ-Կորգոն գյուղ: Ընդամենը մի քանի կմ է հեռու: Ծանապարհին զրուցում են Հաքիբի հետ: Հարցուփորձ են անում: 31 տարեկան է, մատակարարման բաժնի վարիչ է աշխատել էլեկտրամեխանիկական գործարանում: 1980թ. աշխատանքի բերումով եղել է Տաշքենդում և այնտեղ ավտոմեքենայի բնթարկվել: Երեքը զոհվել են, ինքը 22 օր անգիտակից վիճակում պառկած է եղել հիվանդանոցում: Ասում է, որ նույն օրը՝ լուրը հասնելուն պես, Ղազախստանից ու Գրոզստանից իր հարեակրները՝ 12 մեքենայով եկել են Տաշքենդ՝ իր մոտ: Ահա այսպիսի ամուր թելերով են բռնվում իրար կապված: Այժմ հաշ-

մանդամության թռչակ է ստանում: Գիտի մի քանի լեզու, իր բարբառից բացի նաև ռուսերեն, թուրքերեն, տաջիկերեն, դրոզերեն և այլն: Հետագայում ես դիտարկում քանիցս համոզվեցի, քանի որ տարածաշրջանը բազմազգ է և Հաքիբն անընդհատ տարբեր լեզուներով խոսելու առիթներ էր ունենում:

Շուտով հասնում ենք Ուչ-Կորգոն: Հիմնականում մեկ հարկանի տներ են, հողե պարիսպներով բակեր, բակերի կողմում՝ փայտե սյուներով, կապույտ ներկված պատշգամբներ: Մոլլա Հաքին իր տան բակում դրված մեծ թախտին՝ սավթիին²⁴ ծալապատիկ նստած՝ թզբեհի հատիկներն է քաշում: Ունի ամուր կազմվածք, փոքր, սպիտակ մորուք, դրել է դրոզական թասակ: Ուրախանում է հյուրերի համար: Իսկույն հարսը՝ ոսկեմազ մի աղջիկ, բարձր ու ներքնակներ է բերում: Հաքին 84 տարեկան է: Հողագործ է եղել, զբաղվել է անասնապահությամբ, այգեգործությամբ, ծխախոտ ու խաղող է մշակել, իսկ «Մոլլա» մականունը ստացել է արաբերեն գրել-կարդալ իմանալու համար: Արաբական տառերը նա սովորել է Զուրբիջիում²⁵ և Խուփայում, որտեղ մինչև 1914 թ. դպրոց է հաճախել: Այս գիտելիքների շնորհիվ նա բացառիկ հարգանք է վայելում նաև դրոզների և մահմեդական մյուս ազգերի մոտ:

Հարցնում են նրա որպիսությունը, զրուցում դեսից-դենից, օրինակ՝ ի՞նչ ազգ են իրենց համարում: Պատասխանում է.

- Համշենցի:

Ասում են, ախր համշենցին ազգություն չէ, ինչպես օրինակ՝ իմ պապն ու տատը վանեցի են, մյուսինը՝ մշեցի, մյուսինը՝ տրապիզոնցի կամ բաթումցի, դրանք տեղի անուն են և ոչ թե ազգության անուն: Ասում են՝ դուք ծագումով Համշենցի եք, դրա համար էլ կոչվում եք համշենցի: Հաքին խորամանկորեն ժպտում է և ասում.

- Էրմենի իք, համա մուսլիման էրմենի:

24 Սավթին 9-12 քմ ուղղանկյուն կամ քառանկյուն, 30-40 սմ բարձրություն ունեցող ճաղաշար եզրերով փայտե կամ մետաղե թախտ է, որը գետնից բարձր է 50-60 սմ: Շատ տարածված է Ղազախստանի, Ուզբեկստանի և Գրոզստանի համշենցիների կենցաղում: Դրանք դրվում են բակում և հաճախ հյուրերին հենց այդ թախտի վրա էլ նստացնում և հյուրասիրում են:

25 Զուրբիջի (այժմ՝ Յուդերե) գյուղը գտնվում է Արդվինի նահանգի Խուփայի գավառում:

Հարցնում են, այդ ինչպե՞ս է պատահել, որ էրմենի եք ու մուսլիման: Խնդրում են պատմի: Հաքին մատը վեր է տնկում ու երկար ծայնարկում.

- Ո՛ւ,- հետո բազմանշանակ ավելացնում է,- Անի քաղաքից ենք...

Իմ զարմանքը նկատելով Հաքին մի տեսակ հաճույք է զգում ու հայացքով կարծես ասում է, թե դեռ ինչե՛ր կան, որ դու չգիտես:

- Անի շահարը գիտե՞ս, ո՛ւ, 680 տարի առաջ Անի քաղաքում երկրաշարժ եղավ, ո՛ւ, 8000 ընտանիք կար Անի քաղաքում: Երկրաշարժը որ եղավ, ո՛ւ, մնացին միայն որբերը, որը ընկավ թուրքի մեջ՝ թուրք դարձավ, որը՝ հայի մեջ, հայ մնաց: Մեր պապերն էլ ընկան թուրքի մեջ, բայց քանի որ մի քանի հոգի էին, լեզուն պահեցին, բայց մուսուլման դարձան:

Հարցնում են Եղեռնի մասին:

- Ուրեմն, որ կռիվը սկսվեց, թուրքերը սկսեցին հայերին մորթել: Հայի թագավորը թուրքի թագավորին ասաց, որ Աթինա քաղաքից այս կողմ իմ լեզվով են խոսում՝ Քարախիբահիմոլլիները, Քյոսուլլիները, Քարաբաջաբոլլիները,- և նա թվարկում է համշենցիների ազգանունները,- իմ լեզվով են խոսում, իմն են, ես պիտի առնեմ: Թուրքի թագավորն էլ ամեն գյուղ 100 ասկյար ուղարկեց և ասաց, որ սրանից հետո ով Համշենի լեզվով խոսի, պիտի կախենք: Թուրքերը թաքուն գալիս էին մեր գյուղերը, ականջ դնում, եթե լսեին, որ մեկը կանչեր «Քա՛, այ՛ ինչ, գոզը փե՛, ավարա ինչի՞՝ բեղեղե՛ գուս» (Քա՛, արի այստեղ, կովը բեր, ինչո՞ւ ես ավարա ման գալիս), հարձակվում էին, մորթում:

Հաքիի փոքրիկ թռուները՝ ոսկեմազիկ Դաուդն ու Սուսանան, գալիս են պապի մոտ, բարձրանում թախտի վրա: Ինչպե՞ս է, որ այսքան փոքրիկ թռուներ ունի: Պարզվում է, որ Հաքին 60 տարեկանում երկրորդ կնոջից, որը լազ է, տղա է ունեցել, այդ տղայի երեխաներն են: Ես ցանկանում եմ լուսանկարել, Հաքին չի թողնում, իր երիտասարդ հարսին, որը նույնպես լազ է, ասում է, որ օձանելիքը բերի, որ լուսանկարվելուց առաջ ցանի իր վրա: Անուշահուտ ջուրը վրան ցողելուց հետո նրան նկարում են հարսի և թոռների հետ:

Այդ ընթացքում բակ է մտնում մի պատանի: Հարևանի տղան է, ծանոթանում ենք՝ Թաթարոլլի Համիդ: Սովորում է 9-րդ դասարանում, հետը տեսրեր է բերել, եկել է Հաքից արաբերեն սովորի: Հարցնում են ինչո՞ւ է ուզում արաբերեն սովորել, ասում է՝ ավել լեզու իմանալը վնաս չի: Հարցնում են, իսկ եթե հայերեն ինքնուսույց ուղարկեմ, կսովորի՞:

Խոստանում է անպայման սովորել:

Մոլլա Հաքիին խնդրում են, որ խաղիկներ ասի, գրի առնեն: Միով համաձայնվում է և հինգ խաղիկ է երգում, որոնցից մեկի տարբերակները շատ տարածված են եղել Հայաստանի տարբեր գավառներում.

*Զենդիդը՞ պարզ է կյաղ ա,
Չուրը հիվանդի տաղ ա,
Սեվրան սեվրային դալ չին,
Աս ինչքէս անդէր կյաղ ա:*

*(Զենդիդը բարձր գյուղ է,
Չուրը հիվանդի դեղ է,
Սիրած սիրածին չեն տալիս,
Այս ինչ անտեր գյուղ է):*

Այս խաղիկի մի տարբերակը դեռևս 1860 թ. հրատարակել է Պերճ Պոռչյանն իր «Սոս և Վարդիթեր» վեպում.

*Քանաքեռ բարձր տեղ ա,
Չուրը հիվանդին դեղ ա,
Սիրած սիրածին չեն տալ,
Ես ի՞նչ անիրավ գեղ ա:*

Հաքին մեզ շալլորեն հյուրասիրում է: Մեծ, քառանկյուն թախտի վրա հայտնվում է կարճ ոտքերով կլոր սեղան՝ թերուր, վրան տարբեր թխվածքներ, թեյ, մուրաբաներ, կաթի սերույց, մածուխ և ջրայի ձաշ՝ շորվա:

Այնուհետև Հաքիբի հետ գնում ենք նրա հոր տուն: Մի քանի տուն այն կողմ է՝ գետակի ափին: Հայրը՝ Աբրուլլահը, բահն առած մարգերն էր փխրեցնում: Վարորդ է, սև աչք-ուներով, դեմքի խիստ արտահայտությամբ: Բակում մի քանի կանայք են նստած, սկզբում ամոթխածորեն դեմքերն են զլխաշորով ծածկում, բայց շուտով խոսքի են բռնվում: Հարցնում են ի՞նչ երգեր գիտեն, ծածկում են, կրկին դեմքերը զլխաշորով ծածկում: Հարցնում են՝ ինչո՞ւ են հետաքրքրվում: Բացատրում են: Ամաչում են երգել: Խնդրում են գրնե մի քանի խաղիկների բառեր ասեն: Քաշվելով, իրար լրացնելով ու կիսատ թողնելով երգի բառեր են ասում: Գրում են: Նրանցից Թանթոլլի Շուշեն ի վերջո համարձակություն է առնում ու մի քառատող է երգում: Գրառում են:

Այնուհետև գալիս է Հաքիբի եղբայրը՝ Գյուլփաշան: Շատ համակրելի երիտասարդ է: Նույնպես վարորդ է, հետաքրքրվում է Հայաստանով: Նրան Հայաստանի պատկերներով բացիկներ են նվիրում: Շատ է ոգևորվում: Հայրը, որ մի քանի քայլ այն կողմում ջրում էր մարգերը, ասում է.

- Եթե Հայաստանում լավ լինեիր, չէին թողնի փախչի այս կողմերը, ինչքա՛ն խոսպանչիներ են գալիս, ինչո՞ւ չեն մնում ձեզ մոտ: Ես փորձում եմ բացատրել, բայց ի՞նչ ասեմ: Գյուլփաշան խնդրում է, որ գրքեր ուղարկեմ, հատկապես հայ ժողովրդի պատմության վերաբերյալ: Խոստանում են: Նա հոր մասին այսպիսի դեպք է պատմում:

Մի անգամ, Գյուլփաշան տուն գալիս, իրենց տան մոտ՝ մի երկու հարյուր մետր այն կողմ, հանդիպում է ընկերներին: Տեսնում է՝ նստել են ծառի հովիտ, խմում են: Շատ են համոզում, և մի բաժակ էլ ինքն է խմում: Հայրը հեռվից տեսնում է, և երբ նա տուն է գալիս, վերցնում է վարորդական իրավունքն ու 6 ամիս չի վերադարձնում:

(Շարունակելի)

26 Զենդիդ (այժմ՝ Բալըքը), գյուղ Արդվինի նահանգի Խուփայի գավառում:

21 Անաստաս Միկոյան (1895-1978), 1937-46 թթ.՝ ԽՍՀՄ ժողկոմխորհի նախագահի տեղակալ, 1941-45 թթ.՝ Հայրենական մեծ պատերազմի ժամանակ բանակի մթերա-հրային մատակարարման կոմիտեի նախագահ, ԽՍՀՄ պաշտ. պետկոմիտեի անդամ, 1946-55 թթ.՝ ԽՍՀՄ Մինիստրների խորհրդի նախագահի տեղակալ, 1955-64 թթ.՝ առաջին տեղակալ, 1964-65 թթ.՝ ԽՍՀՄ Չեռագույն խորհրդի նախագահության նախագահ, 1965-74 թթ.՝ ԽՍՀՄ Չեռագույն խորհրդի նախագահության անդամ:

22 Որքան հիշում եմ, այն տարիներին Տաշքենդ-Երևան ինքնաթիռի տոմսն արժեք 40 ռուբլի, ուստի 50 ռուբլով, որոշ գումար ավելացնելով, հնարավոր էր ինքնաթիռով կամ գնացքով Գրոզստանից Հայաստան հասնել:

23 Դուրսուն Քարաբաջաբովը մահացավ 1989 թ. փետրվարի 2-ին:

Քանի որ փարիզաբնակ մեր հայրենակից Երվանդ Պարետ Մանոբը մեր թերթում առաջին անգամ է հանդես գալիս, ուստի մեր խնդրանքով նա ուղարկեց իր կարճ կենսագրականը, որը ներկայացնում ենք 2015 թ. դեկտեմբերին Ստամբուլի «Ակոս» թերթում տպագրված հարցազրույցի թարգմանությունից առաջ:

ԿԱՐՃ ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ

1958-ին Պոլիս ծնած եմ: Պոլսյո և Վենետիկի Միսիթարեան վարժարանները յաճախել է վերջ աւարտեցի Վենետիկի «C'a Foscari» համալսարանը ստանալով «Արեւելեան Լեզուներու Եւ Քաղաքակրթութիւններու Դոկտոր» տիտղոսը: Աւելի վերջ, հայ և թուրք ժողովուրդներու, դրական թէ ժխտական ամէն տեսակի կապերը իմ մասնագիտութիւնս եղան: Այս նիւթերու շուրջ բազմաթիւ դասախօսութիւններ տուի: Դասախօսութիւններուս եւ պրպտումներուս մասին թէ հայկական, թէ ալ թրքական մամուլի եւ համացանցի կայքերու մէջ բազմաթիւ յօդուածներ հրատարակուեցան եւ հարցազրույցներ կատարուեցան: Հեռատեսիլի քանի մը հաղորդումներու ալ մասնակցեցայ: 2013-ին "Dogu ile Bati Arasinda San Lazzaro Sahnesi" (Արեւելքի Եւ Արեւմուտքի Միջեւ Սուրբ Ղազարի Բեմը) խորագրով թրքերէն գիրք մը հրատարակեցի: Այս գիրքին հրատարակուելէն առաջ, կը կարծուէր որ թրքերէն թատրոնը 1860-ին Պոլիս սկսած է: Այս գիրքը կը փաստէ թէ այդ թուականներէն 60-70 տարի առաջ 1790-ական թուականներու Վենետիկի Միսիթարեան մայրավանքին մէջ, հայ վանականներու կողմէ, հայերէն տառերով գրուած եւ խաղցուած են առաջին թրքերէն խաղերը: Գիրքը թուրքիոյ մէջ մեծ արծագանգ ունեցաւ: Թուրքիացի բանասէրներ սկսան այս գիրքը իբր աղբիւր գործածել: Ներկայիս թարգմանչութիւն և ուսուցչութիւն կ'ընեն: 28 տարի է ի վեր կը դասաւանդեմ Վենետիկի «C'a Foscari» համալսարանի կազմակերպած հայոց լեզուի եւ մշակոյթի ամառնային խտացեալ դասընթացներուն մէջ:

Երուանդ Պարետ Մանոբ

Դեկտեմբերի 10-ին Նոր Զարթոնքի և Կենտրոնական վարժարանի շրջանավարտների միության անդամների նախաձեռնությամբ կազմակերպվեց մի քննարկում: Հետագոտող Երվանդ Պարետ Մանուկն իր գեկույցում անդրադարձավ Թուրքիայի սահմաններից դուրս գտնվող իսլամացված հայերի թեմային: Մանուկի հետ խոսեցինք Թուրքիայից դուրս ապրող

ՀԱՅ ԽԱՆԻՖՆԵՐ ԵՆ ԵՂԵԼ

իսլամացված հայերի, Սիրիայի հայկական մահմեդական աշիրեթի մասին:

- Հայերն առաջին անգամ իսլամի հետ ինչպե՞ս են հարաբերվել:

- Հայերի իսլամացումը 7-րդ դարից է սկսվում: Երբ Մուհամմեդը քաղաքական ուժի հետ մեկտեղ նաև ռազմական ուժ ձեռք բերեց, Երուսաղեմի հայերը ցանկացան այս քաղաքական ուժի հետ դրական հարաբերություններ հաստատել, և ներկայացուցիչ ուղարկեցին Մուհամմեդին: Պատրիարքը ևս հարաբերություններ հաստատեց և ֆերման ստացավ: Հաստատված այս դրական հարաբերությունները նպատակ էին հետապնդում մուսուլմանների հովանուները ապահովել հայերի անձեռնմխելիությունը: Այսինքն՝ այդ ժամանակներում հաճախ քաղաքական ուժից զրկված խմբերը կարող էին պաշտպանություն ստանալ՝ փոխարենը հարկ վճարելով: Իսլամացումը սկսվում է 7-րդ դարում դեպի Անատոլիա արաբական արշավանքներով: Այս արշավանքներից հետո եկած բանակները նպատակ ունեին գաղութացնել բռնազավթած վայրերը: Նման պայմաններում օգտվում էին նաև շրջանի ժողովուրդների աշխատանքից: Տղամարդկանց զինվորագրում էին կամ ստիպում աշխատել, իսկ կանանց հարձ վերցնում: Այս ընթացքում կարևոր պաշտոններ ստանձնած մարդիկ էլ են եղել: Հատկապես Աբբասյանների օրոք իսլամացված հայերը կարևոր պաշտոններ են ստանձնել:

- Ինչպիսի՞ պաշտոններ են:

- Աբբասյանների օրոք ստրուկի կարգավիճակով հայերն իսլամացվելուց հետո կարևոր պաշտոնների են հասել: Աբբասյանների օրոք եղել են խալիֆներ, որոնց մայրերը հայ են եղել: Սա անհավանական իրավիճակ է, որովհետև Հայաստանից արաբական երկրներ հարձեր տարված կանայք են եղել, որոնք իրենց գեղեցկությամբ և տաղանդով կարողացել են առաջնային պլանում հայտնվել: Այս հարձերից ծնված երեխաները խալիֆ են դարձել: Այդ խալիֆը բազմաթիվ կանանցից երեխաներ է ունեցել, սակայն հայ հարձի երեխան է խալիֆ դարձել: Նման իրավիճակում երեխան 50 տոկոսով հայ է համարվում: Քանի որ մայրը ուժեղ դիրք ուներ, իր տղային ամուսնացնում էր իր հովանու տակ գտնվող մեկ այլ հայ հարձի հետ, և 50 տոկոս հարաբերակցությունը դարձնում էր 75 տոկոս: Որքան էլ որ խոսենք գեների մասին, այս մարդկանց մոտ կարևորը ոչ թե էթնիկական, այլ կրոնական, այսինքն՝ իսլամական մշակույթն է կարևոր դեր կատարում: Այսինքն՝ այս մարդիկ հայկական մշակույթով չեն ապրում: Չնայած հայկական արմատներով մուսուլման են, սակայն իսլամական ինքնությամբ են ապրում:

Ֆաթիմյանների օրոք ևս հայ խալիֆներ են եղել: Միայն Աբբասյանների հետ դավանաբանական տարբերություն ունեն: Ֆաթիմյանների օրոք սադրազամի, վեզիրի և բանակի հրամանատարի պաշտոնների նման կարևոր աստիճանների հասած հայերը եղել են նաև քրիստոնյաների դեմ պատերազմած իսլամական բանակի հրամանատարներ: Օրինակ՝ արաբական անուսին հետևում է «ալ-արմանի» մականունը: Մուսուլման հայ լինելու մեջ այն ժամանակ ամոթ բան չկար: Եթե մեկն իսլամ էր

ընտրում, ըստ էության, այլակրոն էր դառնում:

- Հայտնի է՝ Իրանում ևս բավական հայեր են եղել: Կարո՞ղ եք խոսել Իրանի իրավիճակի մասին:

- Իրանում 300-500 հազար հոգի Շահ Աբբասի օրոք բռնի տեղահանվել են, բազմաթիվ մարդիկ՝ ճանապարհին մահացել: Այն ժամանակ երկու ուժ կար ի դեմ Օսմանյան կայսրության և Իրանի: Ջուղայի շրջանը, որտեղ ապրում էին հայերը, վերածվել էր այս երկու հզոր կայսրությունների միջև ընթացող պատերազմների թատերաբեմի: Շահ Աբբասը 1604-1605 թթ. Իրանում կարևոր դերակատարություն ուներ, սակայն Օսմանյան կայսրության հետ պատերազմում պարտություն է կրում: Շահ Աբբասն ընտրում է հայաբնակ հողերը դատարկելու ռազմավարությունը, որպեսզի օսմանյան բանակին թողի ամառի հողեր: Հերկված դաշտերն այրում, իսկ շրջանի ժողովրդին հավաքում և տանում է իր երկիր՝ օգտագործելով այդ շրջանի հայերի արվեստի և առևտրի ծիրքերը: Իրան հասնելուց հետո Շահ Աբբասի թույլատվությամբ հայերը մի նոր քաղաք են կառուցում՝ Նոր Ջուղա անվամբ: Ջուղայի հայերի մի մասն իսլամ է ընդունում: Ստեղծվում է մշակութային երկու շրջան՝ Հին Ջուղան և Նոր Ջուղան:

- Կենտրոնական Ասիայում հնարավոր է հանդիպել իսլամացած հայերի:

- Մի քանի շրջաններում որոշ ժամանակ իսլամացած հայեր են եղել, սակայն ժամանակի ընթացքում նրանց հետքերը ջնջվել են: Օրինակ՝ Աֆղանստանի իսլամացած հայերը երբ սկսել են աֆղանների մեջ ապրել, կորցրել են իրենց հայկական ինքնությունը: Սակայն կան այնպիսիք, ովքեր ցայսօր կարողացել են պահպանել իրենց հայկական ինքնությունը: Օրինակ՝ Խոփայի համայնքից: Նրանց ազգակից համարվող Ռիզեի համայնքները նախկինում իսլամացվելուց հետո կորցրել են իրենց լեզուն: Խոփայի համայնքները շարունակում են խոսել համայնքներով, որը համարվում է հայերենի բարբառ: Համայնքների իսլամացումը տևում է 4-5 դար: Համայնքիցները Համայն կամ Չամլիքենչին են տեղափոխվել Հայաստանի Արարատի նահանգից և գոյատևել որպես իշխանություն: Երբ այս շրջանն անցնում է օսմանյան գերիշխանության տակ, քրիստոնյաներին իսլամացնելու նպատակ հետապնդող լազական և իսլամական մշակույթները կարողանում են միմյանց հավատարիմ մնալ: Իսկ ոսկերամի մյուս երեսին էլ իսլամացմանն ընդդիմացող և մահը աչքի առաջ ունեցողներն են լինում: Համայնքների մեջ ևս որոշ ժամանակ մեծ պատերազմներ են լինում: Մուսուլման և քրիստոնյա համայնքները, ճնշումներին չդիմանալով, ապաստանում են Ռուսաստանում: Բաթումի և Խոպայի համայնքիցներն իրար ազգական են: Չնայած որ մուսուլման են, փախել են օսմանյան ճնշումներից: Մինչ Երկրորդ համաշխարհային պատերազմն այնտեղ են մնացել, սակայն պատերազմի ժամանակ Հիտլերի հետ համագործակցելու հիմնավորմամբ այնտեղի իսլամ համայնքներին գաղթեցրել են Միջին Ասիա: Բոլորին միանգամից նույն վայրը չեն ուղարկել: Ասիմիլիացիայի ենթարկելու համար ցրել են այնպիսի տարբեր շրջաններով մեկ, ինչպիսին է, օրինակ, Ուզբեկստան:

ընդ: Վերաբնակեցվածները կրոնական տեսանկյունից խնդիրներ չեն ունեցել, սակայն տնտեսական առումով գոհ չեն մնացել: Այդ իսկ պատճառով էթնիկ կապերի նկատառմամբ ցանկացել են գնալ Հայաստան, բայց այդ ժամանակվա Խորհրդային Հայաստանի դեկադարությունը, որպեսզի ազգայնական չերևա մյուս միությունների աչքում, համաձայնություն չի տվել: Եթե մշակութային տեսանկյունից նայենք, ապա Հայաստանում երկար տարիներ հրատարակվում է «Չայն համայնական» ամսաթերթը: Հայերեն և ռուսերեն լույս տեսնող այս ամսաթերթի նպատակն է տեղեկություններ հաղորդել քրիստոնյա և մուսուլման, Թուրքիայի և Միջին Ասիայի բոլոր համայնքների մասին: Ռուսաստանի տարբեր շրջաններով մեկ ցրված մտավորական համայնքները իրար հետ կապի մեջ են այս ամսաթերթի շնորհիվ:

- Ասում են՝ Ադրբեջանում ևս հայեր են բնակվում: Այս հարցի վերաբերյալ ի՞նչ կարող եք ասել:

- Ադրբեջանը շատ է նման Թուրքիային: Մի շրջան է, որտեղ գաղթեր և հայերի իսլամացման գործընթացներ են եղել: Ադրբեջանի մի մասը գտնվում է պատմական Հայաստանի տարածքում: Սակայն այս հարցը հայերի և ադրբեջանցիների միջև վիճաբանության առարկա է: Հայերը ժամանակի ընթացքում Օսմանյան կայսրության և Իրանի ճնշման տակ իսլամացվում են: Իսկ մեր օրերում հայ լինելը վտանգավոր է: Այդ իսկ պատճառով մերօրյա Ադրբեջանում ասել թե հայ է, նշանակում է՝ անձը վտանգել: Մարդիկ իրենց կրոնից մեկ այլ կրոնի անցնելիս մեծ տրավմա են ապրում, այդ կրոնի հետ կապված սովորույթները, կենսակերպը և բարեկամական կապերը փոխվում են: Եթե մի քանի սերունդ հետո անգամ ազատվեն այդ տրավմայից, գիտակցում են իրենց հայկական արմատների մասին, սակայն չեն ընդգծում իրենց ինքնությունը և ներկայանում որպես Ադրբեջանի թուրք: Ամենաուշագրավը Ղարաբաղի ադրբեջանցիներն են, որովհետև նրանք իսլամացված հայերի թռեմներն են: Պատերազմի ժամանակ սահմանի տարբեր կողմերում կռվողները միգրացե և նույն մարդու թռեմերն էին: Ոմանք իրենց քրիստոնյա հայ են ներկայացնում, ոմանք էլ՝ մուսուլման թուրք:

«Ազերի» բառը հայերի և ադրբեջանցիների կողմից գործածվող բառ է: «Ազերին» շրջանի անուն է և նշանակում է՝ «Կրակի երկիր»: Այդ անունն օգտագործում էին այս շրջանում բնակվողները: Վերջերս են սկսել այսօրվա իմաստով կիրառել:

Ադրբեջանցի ակտիվիստ Էրեմ Էյլիսին ասաց, որ Ադրբեջանում իսլամացված հայեր կան: Սա իր երկրում քննադատության պատճառ հանդիսացավ: Էյլիսին ասաց, որ իմաստ չկա շարունակելու երկու երկրների միջև պատերազմը. գոյություն ունեցող քաղաքական խնդիրները երկու ժողովուրդները միասին պետք է կարգավորեն, անհրաժեշտ է ընդունել պատմական իրականությունը: Էյլիսին անդրադարձավ Հայոց ցեղասպանության՝ Ադրբեջանի վրա ունեցած ազդեցությանը:

- Ասում են՝ Սելահեդդին Էյուբին էլ հայկական արմատներ ունի, ճի՞շտ է:

(Շարունակությունը՝ 8-րդ էջում)

(Սկզբը՝ 7-րդ էջում)

- Չի կարելի 100 տոկոս վստահությանը որևէ բան ասել հայ լինելու կամ չլինելու վերաբերյալ: Պատմական տեղեկությունները շատ հստակ չեն: Որոշ պատմաբաններ ասում են, որ էյուրփի տոհմը քրդական ծագում ունի: Քանի որ այդ ժամանակահատվածում ավելի շատ հայեր էին ապրում, որոշ հայ պատմաբաններ ասում են՝ էյուրփները «քրդական միջավայրում իսլամացված և քրդացված» հայեր են: Մյուս կողմից էլ Սելահեդդին էյուրփի հայ լինել-չլինելու հանգամանքը որևէ կերպ չի ազդում պատմության ընթացքի վրա: Նա քրդական ինքնությանը, այնուհետև իսլամական ինքնությանը հերոս է, ով տարածել է իսլամը:

Սիրիայում պետության թուլությունը հայկական մահմեդական աշիրեթ է ստեղծվել:

- Կարո՞ղ եք խոսել Սիրիայի հայկական մահմեդական աշիրեթի մասին:

- Առաջին անգամ հայկական մահմեդական աշիրեթի մասին իմացանք Գ. Աբեյյանի հոդվածից: Ոչ ոք այս թեմայով չի հետաքրքրվել: Թեև Սիրիայում քրիստոնյա և իսլամացած հայերի միջև անձնական կապեր կան, սակայն հասարակական որևէ կապ չկա: Թեև աշիրեթին պատկանող նկարներ են ներկայացրել, սակայն ոչ ոք չի հավատում: 10 տարի առաջ ապրիլի 24-ին հայկական մահմեդական աշիրեթին պատկանող մի կին ցանկանում է կարդալ Աբեյյանի այդ հոդվածը, սակայն Հայոց ցեղասպանության զոհերի ռեկոնստրուկցիայի գրադպրոցի համաձայնագրով մերժում է նրա այս ցանկությունը: Բացի այդ՝ այս աշիրեթը կազմակերպության մասին տարբեր տեղերից մարդկանց միություն է: Արևելյան հասարակություններում «աշիրեթի» հովանավորությունը շատ կարևոր է: Հայերը որևէ աշիրեթի կապված չեն: Նրանք, ովքեր քրդական կամ թուրքական աշիրեթի իշխանության տակ են, կարող են դառնալ աշիրեթի անդամ: Շարժվելով այն մտայնությամբ, որ միևնույն է՝ աշիրեթի համար են աշխատում և նրա իշխանության տակ են, դառնում են նրա անդամ: Համաձայն Աբեյյանի հոդվածի՝ Սիրիայի հայկական մահմեդական աշիրեթը 25 հազար անդամ ունի: Բացի այդ՝ սիրիայում կան մեծաթիվ իսլամացված հայեր, որոնք աշիրեթի անդամ չեն: Կան նաև արաբացած և քրդացած հայեր: Նրանց բոլորի ընդհանուր հատկանիշն այն է, որ ունեն հայկական ծագում, և պատկանում են սուննի իսլամի ճյուղին: Հայկական մահմեդական աշիրեթը ստեղծվել է 1998 թ., պետության թուլությունը: Պատերազմից հետո աշիրեթի վերաբերյալ միայն մեկ հոդվածի են հանդիպել, որում նշված է, որ այս աշիրեթը կողմնակից է Ասադին:

http://www.agos.com.tr/tr/yazi/13749/ermeni-halifeler-var
Հարցազրույցը՝ Կարդան էսթուկյանի Թարգմանեց Անահիտ Քարտաշյանը Akunq.net

ՍԵՐԳԵՅ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ
ՀՀ ԳԱՍ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի գիտաշխատող

Չեքիե Քիբարոյլու

ՎԱՍ ԶԱՓԵԼՈՒ ԿՂՈՒՔ (ՎԱՍ ԶԱՓՈՒՇԻ ԴՈՒՎԱ)

2015 թ. սեպտեմբերին Թուրքիայի Արդվինի նահանգի Խոփայի գավառի Օսմանիե գյուղում մեզ հաջողվեց գրառել «Վախ չափելու աղոթքի» («Վախի դուվա», «Վախ չափուշի դուվա») նոր տարբերակ: Գյուղը հիմնադրվել է 1920-ական թթ.: 1921թ. ռուս-թուրքական պայմանագրով այս տարածքը Թուրքիային անցնելուց հետո: Գյուղի առաջին բնակիչները՝ Քեշոլիները, եկել են Խիզոն (այժմ Բաշոբա) գյուղից: Գյուղը հիմնադրվել էր 1920-ական թթ. Քեշոլիները (Քյաշոլիներ) քեղ, Քեշոն քեղ, Քեշոլեց քեղ: Գավառի մի շարք գյուղանուններ ունեն գետ («քեղ») բաղադրիչը: Ե՛վ գյուղերը, և՛ գետերը նույն կերպ են կոչվում:

Ասացող Չեքիե Քիբարոյլուն ծնվել է 1942թ. Աջարիային սահմանակից Վեյի Սարսի (Վերին Սարսի, այժմ Քազիմիյե) գյուղում: Հարս է եկել Օսմանիե գյուղ: Վախ չափել սովորեցրել է («խաաթ դեվաձ ա») հորեղբոր կինը («օղօզինե»)՝ Այշե Քիբարոյլուն: Ինչպե՞ս են վախ չափում: Որևէ բանից վախեցած անձը նստում է վախ չափողի առաջ: Վախ չափողը երկու ձեռքով բռնում է թզբեղը՝ «թասպախե», որը 3 համեմատաբար խոշոր հատիկների միջոցով բաժանված է 3 հավասար մասերի: Ամեն հատված ունի 33 հատիկ (ընդհանուրը՝ 99 հատիկ): Թե ինչո՞ւ է հենց 33-ական հատիկ և այդ թիվն արդյո՞ք առնչվում է Հիսուս Քրիստոսի երկրային կյանքի 33 տարիների խորհրդանշի հետ, հարցվածները չգիտեին: Վախ չափողը բարձրածայն աղոթում է («գարթա գու»):

ԲԱՆԱՆՅՈՒՄԱԿԱՆ ԳՐԱՌՈՒՄՆԵՐ ԹՈՒՐԳԻԱՅԻ ՕՍՄԱՆԻՅԵ ԳՅՈՒՂՈՒՄ

Օխտե՛ գացին գացգըձեցի,
Օխտե՛ գիրու գիբգիբեցի,
Քեղ քուքա թեփթեփալե,
Օմբուդե՛ օրդալե:

Այս աղոթքը դժվար է թարգմանել, քանի որ ասացողն ինքն էլ չէր կարողանում բացատրել, թե ինչ են նշանակում «գացգըձեցի» (կամ «գաձգըձեցի») և «գիբգիբեցի» բառերը: «Գաձ» նշանակում է և՛ կայծ, և՛ կայծակ: Այս աղոթքի առաջին երկու տողերի այլ տարբերակ 2013թ. գրառել ենք Բորչքայի գավառի Եշիլքոյ (նախկին Մանասթըր) գյուղում՝

Օխտե՛ գացին գացինդեցի,
Օխտե՛ ծիգուր ծիգուրդեցի...

Այն թարգմանել ենք այսպես.

Յոթ կացին կացնահարեցի,
Յոթ ծիգուր կացնահարեցի...

«Ծիգուր»-ը փոքր կացինն է: Ինչ վերաբերում է այս նոր գրառված տարբերակի «գիրու»-ին, ապա ըստ ասացողի, այն նշանակում է փոքր գունձա, իսկ ըստ նրա ամուսնու՝ այն գունձայի փչանցքի մասում դրվող հարմարանքի անվանումն է: Խոփայի գավառում մենք գրառել ենք փոքր գունձայի անվան այլ տարբերակ և՛ «ծիբուն»: Այդ բառը մենք գրանցել ենք նաև Կրասնոդարի երկրամասի և Աբխազիայի քրիստոնյա համայնագրերից, ովքեր «ծիբուն» են ասում փողային նվագարանների՝ գունձայի, պարկապզուկի, բորուի փչելու մասում տեղադրվող եղեգնից պատրաստված պիպիչին (ծայնավերարտադրիչ):

Քառատողի վերջին երկու տողը կարելի է թարգմանել այսպես.

Գետ է գալիս թիթփալով,
Ամպրոպը՝ որոտալով:

Նշենք, որ նախկինում ևս տարբեր ասացողներից մեր գրառած «Վախ չափելու աղոթքներում» հանդիպում ենք այս երկտողի տարբերակների.

Ամբուդե՛ քուքա օրդալով,
Քեղե՛ քուքա դոմդոմալով:
(Ամպրոպը գալիս է որոտալով,
Գետը գալիս է դմդմալով):²

***

Քեղե՛ քուքա փեթփեթալե:
(Գետը գալիս է քջքալով):³

***

Ամբուդե՛ օրդալե,
Քեղ քուքա դեմդեմալե:
(Ամպրոպը որոտալով,
Գետը գալիս է դմդմալով):⁴

Աղոթք-քառատողն ասելուց հետո, ամեն անգամ ասացողը փչում է դիմացինի ուղղությամբ, այսինքն՝ աղոթքն

ուղղում է նրա կողմը, այնուհետև այն ձեռքում գտնվող թզբեղի հատվածից բութ մատով մեկ հատիկ է առանձնացնում: Այդպես 33 անգամ կրկնում է քառատողը, 33 անգամ փչում է և 33 անգամ բութ մատով հերթական հատիկն է առանձնացնում: Այս արարողությունը կրկնվում է երկու օր, օրական 3-ական անգամ՝ առավոտյան, կեսօրին և երեկոյան, որից հետո այն մեկ անգամ էլ կրկնվում է երրորդ օրը (ընդամենը՝ 7 անգամ) : Այսպիսով, վախ չափողը վերոնշյալ աղոթքը մեկ այցելուի համար վախ չափելու ընթացքում արտասանում է 231 անգամ:

- 1 «Չայն համշենական», 2014, N 7- 8:
- 2 Նույնը, 2011, N 11-12:
- 3 Նույնը, 2012, N 1-2:
- 4 Նույնը, 2013, N 7- 8:

ՍՕՅ ՆԱՐՍ ՔԸԴՆՈՒՇԷ

Ավալե՛ ախչիգ ուզուշ էրթօն անա, թերօնե՛ շօնն ու դանե՛ գաղվեցե՛ փուք զընին իմիշ: Թերօնե՛ շունե՛ քիր էլլի անա, ան դանե՛ ախչիգե՛ քյասքին գելլի իմիշ: Ինչինա՛ հացե՛ ուղին անա, դեփուրե՛ սերփա գու, գերթա՛ ավելուցքե՛ շանե՛ գուդա: Չա՛, դանե՛ գաղուն սոյ էլլի անա, ան դանե՛ ախչիգին հարս էնե՛ չին իմիշ թեմբալ ա դիյե, ինչինա՛ դեփուրե՛ սերփա անա, փեշօքե՛ ցածնիվա վաթա գու, գաղուն գուդա, սոյ հարս էլլի չի դիյե:

Ասացող՝ Ֆուլդեն Շահին (օրիորդական ազգանունը՝ Մաշայօղլու), ծնվ. է 1981թ. Խոփայի գավառի Չավուշլու գյուղում, հարս է եկել Օսմանիե գյուղ:

Լսել է իր հորաքույր Ռիքիյեից, ինչպես ասացողն էր ասում. «Իսա ինձի իմ Ռիքիյե՛ խալաս գասեր»:

ԼԱՎ ՆԱՐՍ ԳՏՆԵԼԸ (թարգմանություն)

Առաջ, որ աղջիկ ուզելու գնային, դռան շանն ու տան կատվին են նայելիս եղել: Դռան շունը որ գեր լինի, այն տան աղջիկը աշխատասեր է՛ եղել: Նշանակում է՝ երբ հացը ուտեն, սեղանը սրբում է, գնում է ավելցուկը շանն է տալիս: Չէ՛, եթե տան կատուն լավ լինի, այն տան աղջկան հարս չեն անում ծույլ լինելու համար, նշանակում է՝ սեղանը որ սրբում է, հացի փշրանքը ցած է թափում, կատուն ուտում է, ուրեմն լավ հարս չի լինի:

1 Բնագրում՝ քյասքին, թուրք.՝ keskin, նշանակում է՝ սուր, կտրուկ, կիրառվում է նաև «իր պարտականությունները լավ կատարող» իմաստով:

«ՀԱՄՇԵՆԱԿԱՆ ԶՐՈՒՑԱՐԱՆ»
Սերգեյ Վարդանյանի
հեղինակային հաղորդաշարը Լրատվական ռադիոյի եթերում
կարող եք լսել յուրաքանչյուր
չորեքշաբթի՝ ժամը 17.20-ին, և հինգշաբթի՝ ժամը 13.20-ին:
Լրատվական ռադիո FM 106.5 Lratvakan.am

Գլխավոր խմբագիր և համարի պատասխանատու՝ ՍԵՐԳԵՅ ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ: Լրատվական գործունեություն իրականացնող՝ «ՀԱՄՇԵՆ» հայրենակցական-բարեգործական հասարակական կազմակերպություն: Հասցեն՝ Երևան-37, Ազատության 2, բն. 8: Հեռախոս՝ (+374+10) 20 21 26: Գրանցման վկայական՝ N 03U054979, տրված՝ 26.06.2002թ.: Խմբագրությունը ոչ միշտ է համակարծիք հեղինակների տեսակետներին: Արտատպության կամ մեքենայով հեռագրում հղումը «Չայն համշենականին» պարտադիր է: Հրատարակվում է 2004թ. օգոստոսից: Տպագրվում է «ՆՏ Հոլդինգ» ՍՊԸ-ում:
«ДЗАЙН АМШЕНАКАН» (ГОЛОС АМШЕНСКИЙ). Ежемесячная газета Земляческой благотворительной общественной организации «АМШЕН» (г. Ереван),
Гл. редактор - СЕРГЕЙ ВАРДАНЯН. Издается с августа 2004г. Газета распространяется бесплатно. Тел. 20 21 26. «HAMSHEN» Compatriotic-charitable public organization (Yerevan).
«DZAYN HAMSHENAKAN». Issued from August, 2004. Editor in chief SERGEY VARDANYAN. Tel. (+374+10) 20 21 26, E-mail: dzaynhamshenakan@yahoo.com, www.dzaynhamshenakan.org